В ЕСКІЗИ ВУГЛЕМ, АБО ЕПОПЕЯ ПІД НАЗВОЮ "ЩО ДІЯЛОСЬ У БАРАНЯЧІЙ ГОЛОВІ"

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ, В ЯКОМУ ЗАВОДИМО ЗНАЙОМСТВО З ГЕРОЯМИ І ПОЧИНАЄМО СПОДІВАТИСЬ, ЩО СТАНЕТЬСЯ ЩЕ ЩОСЬ ЦІКАВІШЕ

В селі Бараняча Голова, в канцелярії волосного війта було тихо, як у вусі. Волосний війт, літній селянин, на ймення Францішек Бурак, сидів за столові і з напруженою увагою щось грамузляв на папері, а волосний писар, молодий і самовпевнений пан Золзікевич, стояв коло вікна, длубав у носі й відмахувався від мух.

Мух у канцелярії було не менше, ніж в оборі. Всі стіни були так ними засиджені, що втратили свій первісний колір. Так само було засиджене скло на іконі, що висіла над столом, а також папери, печать, розп'яття та урядові волосні книги.

Мухи лазили й по війтові, наче по якомусь звичайному собі гласному, але особливо вабила їх напомаджена голова пана Золзікевича, що пахтіла гвоздикою... Над тією головою вирував цілий рій; вони сідали на проділ, утворюючи живі, рухливі чорні плями. Час від часу пан Золзікевич обережно підносив над головою руку, а потім блискавично опускав її; тоді розлягався виляск долоні, і рій із дзижчанням злітав у повітря, а пан Золзікевич, нахиливши голову, пальцями вибирав з волосся трупи й кидав на землю.

Була четверта година дня, на селі панувала тиша, бо люди працювали в полі. За —вікном канцелярії чухалась об стіну корова і раз у раз показувала в вікні свою сопучу заслинену морду.

Часом вона закидала свою важку голову на спину, також боронячись від мух, і зачіпала рогом об стіну. Тоді пан Золзікевич виглядав у вікно і кричав:

— Ану гей! А бодай тебе!..

Потім заглядав у люстерко, що висіло поряд коло вікна, і знов починав флегматично длубати в носі Нарешті війт порушив мовчання:

— Пане Золзікевич,— сказав він з мазурською вимовою,— напишіть-но ви оцей рапурт, а то у мене щось не виходить. Адже ви — писар.

Але у пана Золзікевича був поганий настрій, а коли в нього був такий настрій, війт мусив робити все сам.

— Ну то й що, коли писар? — відказав він зневажливо.— Писар для того, щоб писати до начальника або до комісара, а до війта, такого, як ви, пишіть самі.

Потім додав з величною погордою:

— Бо що для мене війт? Хлоп, та й годі! Мастп хлопа медом... а він так хлопом і залишиться.

Потім він пригладив волосся і знову глянув у люстерко.

Війт образився й відказав:

— Дивіться на нього! Ніби я з конюсаром не пив чаю?

— Велике діло — чай! — недбало відповів Золзікевич.— Та ще, мабуть, і без араку?

— От і неправда, бо з гараком.

— Нехай буде і з араком, але я рапорта однак не писатиму.

Війт зауважив уже сердито:

— Коли ви такі одуковані, то чого було проситись у писарі?

— А хто у вас просився? Це я тільки по знайомству з начальником...

Добре мені знайомство! А як він сюди приїжджав, то ви наче язика проковтнули...

— Бурак! Бурак! Остерігаю вас: ви надто розпускаєте язика. Мені ваші мугирі поперек горла стоять разом з вашим писарством. Вчена людина серед вас тільки опрощується. Як розгніваюсь, то кину під три чорти і вас, і писарство!

— Ого! І що ж ви робитимете?

— Що? А що, я з голоду здохну без писарства? Вчена людина дасть собі раду. Ви вже за вчену людину не журіться. Ще вчора ревізор Столбицький казав мені: "Ех ти, Золзікевич! Та з тебе був би хіба ж такий зух-підревізор! Бо ти ж знаєш, що й до чого". А що таке підревізор? Тільки по панах їздити та із шляхтою в карти грати. Не запишеш одного та другого затору на горілку, от тобі й повна кишеня. Бо де тут у нас нема шахрайства по ґуральнях? Хіба у нас, у Баранячій Голові, пан Скорабевський не шахрує? Кажіть дурному! Плювати мені на ваше писарство. Вчепа людина...

— Оввa! На цьому світ ще не кінчається!

— Воно-то не кінчається, але вам доведеться квача в мазницю вмочати та квачем у книгах писати. Так угрієтесь, що й не прохолонете.

Війт почухав потилицю:

— Який-бо ви: зараз дибки стаєте.

— А ви не розпускайте язика.

— Авжеж, авжеж...

І знов запанувала тиша, тільки війтове перо стиха скрипіло по папері. Нарешті війт випростався, витер перо об свиту і сказав:

— Ну, з божою поміччю скінчив.

— Прочитайте, що ви там напартолили?

— Чого б це я партолив? Написав саме те, що треба. *

— Прочитайте, кажу.

Війт узяв папір в обидві руки й почав читати: "До війта волості Вжецьондза. Во ім'я отця, і сина, і святого духа. Амінь. Начальник мовив, щоб списи військові були вмент після матірбожої, тут у вас всі ментрики в парахвії у панотця і теж наші хлопці ходять на заробки до панів, втямили? Щоб були вписані і наймитів теж прислати перед матірбожою, як мине вісімнадцять літ, бо як того не вчините, то дістанете по довбешці, чого собі й вам зичу. Амінь".

Шановний війт .щонеділі чув, як ксьондз такими словами кінчав казання, отож вважав, що вони в необхідною ознакою доброго стилю. Вислухавши до кінця, Золзікевич засміявся.

— Хіба так пишуть? — спитав він.

— То напишіть краще.

— Таїш напишу, бо мені соромно за всю Баранячу Голову.

Сказавши це, Золзікевич сів до стола, взяв перо в руку, крутонув ним кілька разів у повітрі, наче розганявся, і став швидко писати.

Незабаром повідомлення було готове, автор пригладив волосся і прочитав:

"Од війта Баранячої Голови до війта Вжецьондзи!

Позаяк рекрутські списки з розпорядження вищого начальства мають бути готові дня такого-то й такого, року такого й такого, то повідомляю війта Вжецьондзн, аби метрики бараноголовських селян, що знаходяться в парафіяльній канцелярії, з оної канцелярії він забрав і в село Бараняча Голова якнайшвидше надіслав. Селян же Баранячої Голови, що перебувають на роботі у Вжецьондзі, на той же день приставити".

Війт пожадливо ловив кожен звук, а на обличчі його вимальовувалось захоплення й майже святоблива шаноба. Яким же те писання здалось йому гарним, урочистим, наскрізь офіційним! Взяти хоч би початок:

"Позаяк рекрутські списки..." Він був у захваті, від нього "позаяк", але сам не вмів його вживати. Правда, перше слово написати він ще міг, але далі — ані руш! А у Золзікевича все йшло так плавно, що навіть у повітовій канцелярії краще не писали. Залишалось тільки закоптити печать, ляпнути нею об документ так, щоб аж стіл затріщав — і кінець!

— Ну, голова, то вже голова, що й казати! — промовив війт.

— А що ж,— відповів подобрілий Золзікевич,— адже писар — це той, що пише книжки.

— Хіба ви пишете книжки?

— Питаете, ніби не знаете. А канцелярські книги хто пише?

— Правда,— погодився війт. Подумавши трохи, він додав:

— Тепер списки підуть, як блискавка.

— А ви дивіться, як би позбутися ледацюг із села.

— Чорт їх позбудеться!

— А я вам кажу, начальник скаржився, що в Баранячій Голові люди неслухняні. На складчину для начальства, каже, нічого не дають і сильно пиячать. Бурак, каже, людям потурав, але на ньому воно й окошиться.

— Хіба я не знаю, що воно й так на мою голову все валиться? Коли Розалька Ковалишина злягла, суд присудив їй всипати двадцять п'ять гарячих, аби пам'ятала, мовляв, що дівці так робити не годиться. Хто ж присудив? Я? Не я, а суд. Бо що мені до того? Нехай собі хоч усі злягають. Суд присудив, а на мені таки окошилось. "Хіба ти не знаєш,— каже начальник,— що тепер тілесне покарання скасоване! — та як затопить мені в пику,— що бити не вільно нікого?" — та як молосне вдруге. Така вже моя доля...

В цю мить корова так гупнула в стіну, що аж канцелярія задвигтіла. Війт загорлав не своїм голосом:

— А гей, бодай ти здохла!

Тим часом писар, умостившись на столі, знову став длубати в носі.

— Так вам і треба,— промовив він,— чому не пильнуєте порядку? З тим пияцтвом теж так буде. Одна паршива вівця всю отару запоганить. Хіба невідомо, хто в Баранячій Голові всіма верховодить і людей до корчми знаджує?

— А певне, що невідомо, а як на мене, то трудящій людині, коли наробиться в полі, не вадить і випити.

— А я вам скажу от що: одного тільки Жепи позбудьтесь, і все буде гаразд.

— Що ж я йому — голову одірву?

— Голови йому не одірвете, а от зараз складаються рекрутські списки, то запишіть його в список — і нехай тягне жеребка.

— Коли ж він жонатий і має однорічного хлопця.

— А хто б про це знав? Скаржитися він не наважиться, а якби наважився, то його не слухатимуть. Під час рекрутчини ніхто не мав часу.

— Ой пане писарю, пане писарю, йдеться вам, видно, не про пияцтво, а про жінку того Жепи... Але ж це був би великий гріх.

— А вам яке діло? Ви краще дивіться, що й вашому синові вже дев'ятнадцять років, отож і йому доведеться тягти жеребка.

— Знаю я про це, але сина не віддам. Коли не можна буде інакше, то викуплю.

— Ну, коли ви такі багаті...

— Маю там трохи мідяків, небагато, правда, але, може, вистачить.

— Вісімсот карбованців мідяками будете платити?

— Коли сказав, що заплачу, то нехай і мідяками, а заплачу. А потім, як бог поможе залишитись війтом, то за якихось два роки з божою поміччю я ці гроші собі поверну.

п

— Повернете або й не повернете. Я теж потребую і всього вам не оддам. У вченої людини завжди більше видатків, ніж у простої; а якби ми записали Жепу замість вашого сина, то ви б і гроші зберегли... Вісімсот карбованців на дорозі не валяються.

Війт трохи подумав. Надія заощадити таку значну суму була вельми спокуслива.

— Та воно-то так,— нарешті промовив він,— але ж то небезпечна справа.

— То вже не вашої голови діло.

— Отож я й боюсь, що ваша голова щось видумав, а на моїй окошиться.

— Як не хочете, то платіть вісімсот карбованців.-

— Я не кажу, що мені їх не жаль...

— А коли думаєте, що зможете їх повернути, то чого ж жалкувати? Тільки ви на своє війтівство не дуже розраховуйте. Ще про вас не все знають, а якби знали те, що знаю я...

— Та ви ж на канцелярію більше берете, ніж я.

— Не про канцелярію мовиться, а про трохи давніші часи...

— А я не боюся! Що мені наказували, те я робив.

— Ну, це ви будете пояснювати в іншому місці. Сказавши, писар наклав свого зеленого картатого

кашкета і вийшов з канцелярії. Сонце було вже над спочивком, люди поверталися з поля. Пан писар зустрів п'ятьох косарів з косами на плечах. Косарі вклонилися йому і промовили: "Слава Ісусу", але пан писар лише кивнув їм напомадженою головою і не відповів: "На віки слава", бо вважав, що вченій людині так відповідати не випадає. Що пан Золзікевич був освічений, про це всі знали, а сумпіватись могли хіба люди злостиві і взагалі недоброзичливі, котрим всяка особа, що підноситься над звичайний рівень, стає сіллю в оці і не дає спокійно спати.

Якби у нас видавались біографії всіх знаменитих людей, то в біографії цього нерядового чоловіка, портрета якого — не розумію чому — жоден ілюстрований журнал ще не подав, ми прочитали б, що початкову освіту він здобув у повітовому місті Ословіцах, а до цього повіту належала й Бараняча Голова. На сімнадцятому році життя молодий Золзікевич перейшов у другий клас і, мабуть, з таким самим успіхом пішов би й далі, коли б не настали бурхливі часи, котрі раз назавжди поклали край його науковій кар'єрі. З властивим молодості запалом Золзікевич, якого зрештою ще раніше переслідувала несправедливість вчителів, влаштував був котячий концерт своїм переслідувачам; став на чолі запальніших колег, подер книжки, поламав лінійки й пера і, покинувши храм Мінерви, подався на поле Марса й Беллони. То була епоха в його житті, коли він носив штани не поверх халяв, а в халявах, коли він з великим запалом, пройнятим гіркою іронією, виспівував: "О честь вам, панове магнати!" Життя в таборі,

патріотичні пісні, хмари тютюнового диму, романтичні пригоди на квартирах, де молоді дівчата з хрестиками на грудях, на спині, на головах і ще бог його зна де, нічого не шкодували для "Вітчизни і її доблесних оборонців", таке життя — кажу — гармоніювало з пристрасною та бурхливою вдачею молодого Золзікевича. В ньому він бачив здійснення тих марень, котрі часто потрясали його уяву, коли в класі читав він під партою Рінальдо Рінальдіні та інші подібні твори, що гартували серця, розвивали інтелект та збуджували уяву нашої молоді.

Але те життя мало свої темні, а краще сказати рисковані сторони. Кипуча відвага надто підносила Золзікевича. Як високо підносила, не можпа було б навіть повірити, коли б не відомий усім високий тин у Вже-цьондзі, що його й кінь не перескочить, а пан Золзікевич одної ворохобної ночі, підохочений пристрасним бажанням зберегти себе надалі для оборони і щастя вітчизни, перестрибнув одним махом. Сьогодні, коли ті часи давно минули, пан Золзікевич щоразу, приїжджаючи до Вжецьондзи та поглядаючи на той тин, думає собі нишком: "А хай йому чорт! Тепер би вже не перескочив!"

Але після нього надлюдського вчинку, про який тоді згадувалось навіть у тодішніх фронтових бюлетенях, фортуна, що досі оберігала спину пана Золзікевича, мов око в лобі, раптом одлетіла від нього, наче злякана його відвагою. Від того випадку не минуло й тижня, коли одного ранку спина пана Золзікевича, яку він раз у раз геройськії наражав на небезпеку, зустрілася (завдяки провидінню, яке завжди знає, що робить), правда, не з кулею чи з багнетом, а з іншим, також антигуманпим знаряддям, сплетеним з волової шкури з шматочком олова на кінці, яке, тобто знаряддя, ніби зрешетило досі непорочно чпсту спину і крижі нашого симпатичного героя.

Відтоді в його думках і почуттях стався рішучий злам. Лежачи носом донизу на простому сіннику в ба-раноголовській корчмі, він довгі безсонні ночі роздумував і нарешті дійшов переконання, що кожен повинен служити загалові такою зброєю, якою найвнрав-ніше орудує; отже, інтелігенція повинна служити головою, а не спиною, бо голову має

не кожен, а спину — кожен, отож він свою підставляв даремно. Що ж він міг іще зробити для вітчизни на тій дорозі, якою досі прямував? Перескочити знову якийсь тин? Ні! Досить і того, що перескочив. "Нехай би хтось інший перестрибнув так, як я!" — думав Золзікевич. Проливати кров далі? А хіба її мало з нього вийшло? Ні! І ще раз ні! Тепер він міг служити загалові на дорозі зовсім протилежній, мирній, і то інтелектом, освітою. А що він знав багато, знав що-небудь майже про кожного жителя Ословіцького повіту, то міг у час утихомирення чудово прислужитись загалові.

Ступивши на цю нову дорогу, він таки прислужувався і дослужився аж до волосного писаря і, як нам відомо, мріяв про підрсвізорство.

Але й на писарстві велося йому непогано. Ґрунтовні знання завжди викликають пошану, а тому що наш симпатичний герой, як я вже згадував, знав дещо майже про кожного жителя Ословіцького повіту, то всі вони ставились до нього з пошаною і певною осторогою, щоб чимось не прогнівити таку визначну особу. Отож кланялась йому і шляхта, кланялись і селяни, ще здалека знімаючи шапки та примовляючи: "Слава Ісусу!" Але тут я мушу пояснити читачам, чому пан Золзікевич не відповідав на це вітання звичайним: "На віки вічні!"

Я вже казав, що, на його думку, вченій людині це не личить, хоч були й інші причини. Особи абсолютно незалежні звичайно бувають сміливі й радикальні. Отож пан Золзікевич ще в ті бурхливі часи дійшов переконання, що "душа — то пара, і не більш". До того ж він якраз тепер читав роман видання варшавського книгаря пана Бреслауера під назвою: "Ізабелла, королева іспанська, або таємниці мадрідського двору". Цей чудовий з усіх поглядів роман так йому сподобався і так його захопив, що він свого часу навіть готовий був покинути все й виїхати в Іспанію. "Пощастило ж Марфорію,— думав він, пригадуючи сцену, де Мар-форій цілує Ізабеллі ноги,— може пощастити й мені". Можливо, він був би й поїхав, тим більше, що був тієї думки, що "в цій дурній країні людина тільки марно пропадає", та стримали його, на щастя, другі, вітчизняні, ноги, про які мова буде далі.

Таким чином, внаслідок читання "Ізабелли Іспанської", що її пан Бреслауер періодично видає на славу нашої літератури, пан Золзікевич дуже скептично дивився на духовенство і взагалі на все, безпосередньо абр посередньо з ним зв'язане. Тому він не відповів коса* рям, як звичайно: "На віки вічні", а пішов далі... Іде він, іде, коли зустрічав гурт дівок з серпами на плечах, що поверталися з поля. Вони саме обминали велику калюжу, тому йшли низкою, попідіймавши спідниці та показуючи свої бурякові литки. Отут пан Зол-зікевич озвався: "Як ся маете, сороки?" — і загородив стежку, а як надходили дівчата, він хапав кожну за стан, цілував і спихав у калюжу,— жартома, звичайно. Дівки верещали і сміялись, аж кутні зуби видно було. 4 коли вони пройшли, пан писар не без приємності почув їхню балачку: "А гарний кавалер, цей наш писар!" — сказала одна. "І рум'яний, як яблуко", — додала друга. "А голова пахтить, як рожа. А як притисне, то аж в очах потемніє!" — регоче третя. І пан писар пішов далі в якнайкращому настрої. Проходячи коло одної хати, він знов почув розмову про себе і спинився за плотом. По другий бік плоту ріс густий вишневий садок, у садку — вулики, а коло них стояли дві жінки й балакали. Одна тримала в фартусі картоплю й чистила її ножиком, а друга казала:

— Ой сусідко-голубко, так боюсь, щоб мого Франека в жовніри не взяли, аж шкура на мені терпне.

Сусідка відповіла:

— До писаря йдіть, до писаря. Коли він не зарадить, то ніхто не зарадить.

— З чим же я, сусідко, до нього піду? До нього ж із голими руками не потикайся. Війт — інша річ, він добріший: принесеш йому чи яєць, чи раків, чи масла, чи льону під пахвою, чи курку, все візьме, не погребує. А писар на таке навіть не гляне. О, він страшенно амбітний. Йому зараз розв'язуй хустину і — карбованця.

— Не діждете,— буркнув сам до себе писар,— щоб я ваші кури та яйця брав. Що я — хабарник якийсь, чи що? Іди собі зі своєю куркою до війта.

Подумавши так, він розгорнув вишневе гілля і вже хотів був накричати на жінок, коли раптом позад нього заторохтіла бричка. Пан писар озирнувся. В бричці сидів молодий студент у кашкеті набакир і з цигаркою в зубах, а віз його той самий Франек, про якого жінки тільки що говорили.

Студент вихилився з брички, побачив пана Золзіке-вича, махнув рукою і загукав:

— Як ся маєш, пане Золзікевичу? Що там чувати? Так само помадиш голову на всі заставки?

— Ваш покірний слуга! — низько кланяючись, озвався Золзікевич, та, коли бричка од'їхала, стиха промовив: — Щоб ти в'язи скрутив, поки доїдеш!

Того студента пан писар ненавидів. То був родич панів Скорабевських, у яких він щоліта гостював. Золзікевич не тільки не терпів його, а й боявся, як вогню, бо студент був насмішко і дженджик, а з пана Золзі-кевича ішив, ніби навмисно: він один на весь окіл мав пана писаря за ніщо. Одного разу він навіть заявився на засідання волосного правління і прилюдно сказав панові Золзікевичу, що він дурень, а селянам — щоб його не слухали. Пан Золзікевич з радістю помстився б над ним, але як? Про інших він хоч що-небудь знав, а про студента — нічогісіпько.

Приїзд цього студента був йому не на руку ще й з іншої причипи. Тому він пішов далі з нахмурепим чолом і нарешті спинився коло одної хати, що стояла віддалік від вулиці. Золзікевич подивився на хату, й чоло йому знов прояснилось. Хата була, мабуть, бідніша за інші, але

здавалась чепурною. Перед порогом було чисто заметено, а подвір'я притрушене татарським зіллям. Під плотом лежали поліна дров, а в одному з них, спертому на пеньок, стирчала сокира. Трохи далі видно було стодолу з відчиненою брамою, коло неї хлів, що правив і за обору; ще далі була загорода, в якій кінь, переступаючи з ноги на ногу, скуб траву.

Перед хлівом блищала гноївка, в якій лежало дві свині, а навколо бродили качки, виловлюючи в гною жуків. Коло дров у тріскаx грабався півень, а знайшовши зерно або черв'яка, починав кричати: "Ко-ко-ко!" Зачувши цей сигнал, кури наввипередки злітались до півня і виривали одна в одної ці лакітки.

Перед хатою жінка терла на терниці коноплі, приспівуючи: "Ой-та да-да! ой-та да-да! да-да-на!" Коло неї, простягнувши передні лапи, лежав собака і клацав зубами, ловлячи мух, що сідали йому на розірване вухо.

Жінка була молода, може, двадцятилітня, і надзвичайно гарна. На голові в неї був простий селянський очіпок, біла сорочка підперезана червоною поворозкою. Під сорочкою випиналисъ великі, мов дві головки капусти, груди, а сама жінка була здорова, як грім, широка в плечах і стегнах, проте тонка в талії, гнучка, одне слово — козир-молодиця.

Голова у жінки була маленька, а риси обличчя дрібні, шкіра бліда, але засмагла на сонці; очі великі, чорні, брови мов намальовані, невеликий тонкий носик і уста, як вишні. Пишне темне волосся вибивалося з-під очіпка.

Коли пан писар наблизився, собака, що лежав коло терниці, встав, підібгав хвоста й загарчав, блискаючи іклами.

— Кручеку! — гукнула жінка дзвінким мелодійним голосом.— Ану лежи, холеро!..

— Добрий вечір, хазяйко! — привітався писар.

— Добрий вечір, пане писарю! — відповіла жінка, не перестаючи терти.

— Хазяїн удома?

— На роботі в лісі.

— Шкода! Є до нього справа з волості.

Справи з волості простим людям ніколи не віщують нічого доброго, тому жінка перестала терти коноплі і тривожно спитала:

— Що ж там таке?

Пав писар тим часом пройшов у ворота і спинився коло неї.

— А дасте себе поцілувати, то скажу.

— Обійдеться! — відказала жінка.

Але пан писар уже обійняв її і пригорнув до себе.

— Пане писарю, пустіть, а то буду кричати,— казала жінка, вириваючись.

— Прийдете до мене сьогодні увечері? Га? — шепотів пан писар, не випускаючи її з обіймів.

<— Не прийду ні сьогодні, ні ніколи!

— Моя ти красуне, Марисю!

— Пане! Бійтесь бога! Пане!

Вона виривалася все дужче, але пан Золзікевич також був сильний і не пускав. Вони почали шамота-тись, жінка спіткнулась і разом з писарем упала на кострицю коло терниці.

— Ой боже мій! Рятуйте! — заверещала жінка. Кручек ту ж мить прийшов їй на допомогу. Шерсть

па карку в нього наїжилась, він з лютим гарчанням кинувся на пана писаря, а тому що пан писар одягнений був у короткий піджачок, Кручек схопив за не прикрите піджачком місце і, прокусивши корт інанку, дістав до шкіри, а потім прокусив і шкіру і, відчувши, що в пащі повно, став люто крутити головою і шарпати писаря.

— Ісус! Марія! — закричав пан писар, забувши про те, що належав до esprits forts !.

Жінка тим часом схопилась на ноги. Зірвався, мов ошпарений, і пан писар, але Кручек зіп'явся на передні лапи і тримав пана писаря ззаду доти, аж поки той, схопивши поліно, став гатити ним наосліп позад себе і завдав Кручеку доброго чосу; тоді собака, скавулячи, одскочив назад.

1 Той, хто за рівнем освіти стоїть вище оточення (франц.).

— Одженіть собаку! Одженіть цього чорта! — кричав пан писар, розпачливо махаючи поліном.

Молодиця закричала на собаку й вигнала його за ворота.

Потім пан писар і Марися, відсапуючись, довгенько мовчки дивилися одне на одного.

— Ой, горенько моє! Чого ви до мене причепились? — вигукнула нарешті Марися, налякана таким кривавим поворотом справи.

— Я вам покажу! — крикнув пан писар.— Я вам покажу! Чекайте, піде ваш Жепа в солдати! Я хотів йому допомогти, а тепер... Ви ще прийдете до мене... Я вам покажу!..

Молодиця аж зблідла, немов її хто обухом по голові гепнув, розвела руки, розтулила губи, наче хотіла щось сказати.

Але писар, підхопивши з землі свого зеленого картатого кашкета, швидко пішов, одною рукою махаючи поліном, а другою підтримуючи клапті подертих штанів і підштапків.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ. ДЕЯКІ ІНШІ люди І НЕПРИЄМНІ ЗУСТРІЧІ

Через годину Жепа приїхав з лісу з теслею Лука-шсм на панському возі. Жепа був хлопець рослявий, як тополя, дужий, якраз до сокири. Він щодня їздив рубати сосни в ліс, що його пан продав євреям. Жепа добре заробляв, бо був беручкий до роботи. Бувало, яв поплює в долоні, як схопить сокиру, як крекне, як махне — сосна аж стелеться, а тріски летять на пів-ліктя завдовжки. І як вантажили колоди на вози, він також був перший. Євреї, що ходили по лісі з міркою в руках і поглядали на верхівки сосон, немов шукали

воронячих гнізд, дивувалися з його сили. Багатий осло-віцький купець Дрисля казав йому:

— Ну ти ж і Жепа! Хай би тобі чорті На ось тобі шість грошів на горілку... ні, зажди, на п'ять...

А Жепі байдуже. Махає сокирою, аж гук іде, а часом так собі, для розваги, пустить голос по лісі:

— Гоп, го-о-оп!

Голос летів поміж деревами і .повертався луною.

І знов нічого не було чути, крім гуку Жепиної сокири, тільки сосни часом шуміли вітами, як звичайно у лісі.

Інколи лісоруби починали співати, але й тут Жепа був перший. Треба було чути, як гримів його голос, коли він співав з лісорубами пісні, якої сам їх навчив:

Щось у лісі зашуміло

Гу-у-у-у! І страшенно загуділо

Гу-у-у-у! То комарик з дуба впав

Гу-у-у-у! Собі кості поламав

Гу-у-у-у! Летить муха-цокотуха

Гу-у-у-у! Комара питає, зуха,

Гу-у-у-у!

— Що в тебе болить, паничу!

Гу-у-у-у! То я лікаря покличу Гу-у-у-у!

— Ой не треба мені ліку

Гу-у-у-у! Тільки косу та мотику Гу-у-у-у!

І в корчмі Жепа був перший на всякі штуки, тільки оковиту дуже любив і як підпивав, то зараз заводився битись Одного разу він Дамасеві, панському наймитові, пробив голову так, що крізь ту дірку, як присягалась економка Юзвова з фільварку, видно було душу. Іншим разом, коли йому тількп-во минуло сімнадцять років, він побився в корчмі з солдатами, що прийшли в відпустку. Пан Скорабевський, що був на той час війтом, запровадив його до канцелярії, дав йому раз-другий по шщі, але так, для годиться, а потім, одразу подобрівши, спитав:

— Бійся бога, Жепо, як же ти з ними впорався, коли їх було аж семеро?

— Ну то й що ж, ласкавий пане! — відповів Жепа.— Ноги у них від маршировки підбиті, то котрого тільки пальцем торкнеш, він так і падає.

Пан Скорабевський затер ту справу. Він здавна був дуже ласкавий до Жепи. А жінки навіть нишком подейкували, ніби Жепа — його син: "Воно ж видно,— казали вони,— що поведенція у псявіри панська".

Та то була неправда, хоч матір Жепи знали всі, а батька — ніхто. Сам Жепа наймав хату й орендував три морги землі, на яких його так і залишили, коли роздавали панську землю. І він став господарювати, а що був чоловік хазяйновитий, то якось воно йшлося. Він оженився і взяв таку жінку, що із свічкою серед дня не знайдеш. Отож усе було б гаразд, якби не те, що любив він зайве випити.

Але що на те можна було порадити? Коли хтось починав його вмовляти, він звичайно відповідав:

— За свої п'ю, не ваше діло!

Жепа нікого на селі не боявся, а корився тільки пнеареві. Як забачить, бувало, зеленого картуза, кирпатого носа й цапину борідку,

що звільна крокують вулицею на довгих ногах, так і хапається за шапку. Про Жепу писар теж дещо знав. Під час заворухи Жепі казали возити якісь папери, то він і возив. А що йому? Хлопцеві тоді було п'ятнадцять років, і він ще гуси та свині пас. Але потім він подумав, що за ті папери однак може відповідати, і став боятись писаря.

Отакий був Жепа.

Коли він повернувся того дня з лісу, жінка вибігла до нього й давай лементувати:

— Вже на тебе, небоже, недовго мої очі будуть глядіти; не буду я вже тобі ні сорочок прати, ні їсти варити. Підеш ти, небораче, на край світу.

Жепа здивувався:

— Чи ти, жіпко, блекоти наїлась, чи тебе ґедзь укусив?

— Ні я блекоти не наїлась, ні ґедзь мене не вкусив, а був тут писар і казав, що тобі вже ніяк од війська не викрутитись... Ой, підеш, підеш ти на край світу!

Тоді він став її випитувати, як і що, і вона йому розказала все, тільки про залицяння писаря промовчала, бо боялась, щоб Жепа чого зайвого йому не сказав, або, боронь боже, не одлупцював його і тим не наробив собі ще більшого лиха.

— Дурна ти,— нарешті сказав Жепа.— Чого плачеш? Мене в військо пе візьмуть, бо літа мої минули. До того не я хату маю, землю маю, тебе, дурна, маю та й того шибеника теж.

Сказавши це, він ткнув пальцем у колиску, в якій шибеник, тобто однорічний хлопчина, завзято дриґав ногами й верещав, хоч вуха затуляй.

Жінка втерла фартухом очі і сказала:

— Це нічого не означав. Хіба він не знав про папери, які ти возив з лісу в ліс?

Тепер Жепа почухав потилицю.

— То ж бо й е, що знає. Трохи помовчавши, додав:

— Піду я з ним побалакаю. Може, нічого страшного й нема.

— Йди, йди! — мовила жінка.— Та візьми з собою карбованця. До нього без карбованця й не підступай.

Жепа дістав із скрині карбованця й пішов до пана "ішеаря.

Писар був нежонатий, не мав свого дому, а жив

над ставом у панській чотирикімнатній мурованій хаті, в якій займав дві кімпати з окремим ходом.

У першій кімнаті не було нічого, крім соломи на долівці та пари штиблет, друга була разом вітальнею і спальпею. Там стояло майже ніколи не застилане ліжко, на ліжку дві подушки без наволочок, з яких сипалось пір'я. Поруч ліжка стояв стіл, а на ньому каламар, канцелярські книги, кільканадцять випусків "Ізабелли Іспанської" видання пана Бреслауера; два брудні англійські комірці, слоїк помади, гільзи для цигарок і, нарешті, свічка в бляшаному свічнику з рудим ґнотом і мухами, потопленими в лою коло ґнота.

Коло вікна висіло чимале дзеркало, а навпроти нього стояв комод, в якому зберігався добірний гардероб пана писаря: панталони різних відтінків, фантастичних кольорів жилетки, краватки, рукавички, лаковані черевики і навіть циліндр, що його пан писар надівав, коли йому траплялось їхати до повітового міста Ословіц.

Крім того, в хвилину, про яку мовиться, на стільці біля ліжка висіли подерті штани та піджак пана писаря, а сам пан писар лежав на постелі й читав "Ізабеллу Іспанську" видання пана Бреслауера.

Становище його (тобто не'пана Бреслауера, а пана писаря) було настільки жахливе, що треба було б мати стиль Віктора Гюго, щоб це описати.

Насамперед, страшенно боліла рана. Навіть читання "Ізабелли", що було для нього завжди найкращою втіхою та розвагою, тепер посилювало пе тільки біль, а й гіркоту після випадку з Кручеком.

У нього була невелика гарячка, що перешкоджала йому зосередитись. Часом він бачив страшні видива. Читав саме, як молодий Серрано, весь у ранах, прибуває до Ескуріалу після блискучої перемоги над карлі-стами. Прекрасна Ізабелла приймає його, схвильована й бліда. Муслін високо підіймається на її грудях.

— Генерале, ви поранені? — питає вона Серрано тремтячим голосом.

Нещасному Золзікевичу здається, що Серрано — це він.

— Ой, ой, поранений! — каже він кволим голосом.— Ваша величність, пробачте! Не можу сказати, в якому саме місці: етикет не дозволяє. Ой, ой! А якби ваша величність...

— Відпочиньте, генерале! Сідайте, сідайте! Розкажіть мені про свої геройські подвиги.

— Розказати можу, але сісти — ніяк! — розпачливо вигукує Серрано. — Ой! Вибачте, королево! Той проклятий Кручек!.. я хотів сказати дон Хосе... Ой-ой-ой!

Сильний біль проганяє марення. Серрано роздивляється і бачить: на столі тріщить свічка, бо догоріла до втопленої в лою мухи, а ще мухи лазять по стінах... Ага, та це ж його хата, а не Беку ріал! І королеви Ізабелли нема! Тут пан Золзікевич остаточно прочу му єть-ся, підводиться в ліжку, вмочує хустку в глеку з водою, що стоїть під ліжком, і змінює компрес.

Потім обертається до стіни, засинає, власне, чи то снить, чи марить, і знов ніби скаче кур'єрськими до Бскуріалу.

— Милпй Серрано! Коханий мій! — шепче королева.— Я сама перев'яжу твої рани.

У Серрано волосся на голові стає сторч. Він усвідомлює весь жах свого становища. Як він може не скоритись королеві, але як же й наважитись на перев'язку в такому неподобному місці? Холодний піт зрошує його чоло, коли раптом...

Раптом королева зникає, двері з грюкотом відчиняються, і на порозі з'являється не хто інший, як його запеклий ворог дон Хосе.

— Чого тобі треба? Хто ТІЇ? — гукає Серрано.

— Це я, Жепа,— похмуро відповідає дон Хосе.

Золзікевич прочумується вдруге. Ескуріал знову стає мурованкою, свічка горить, муха тріщить на ґноті й пирскає голубими крапельками, в дверях стоїть Жепа, а за ним... ні, перо випадає у мене з пальців... крізь відхилені двері всовує голову Кручек.

Потвора втупилась очима в пана Золзікевича і, здається, посміхається.

Холодний піт тепер уже насправді зрошує скроні панові Золзікевичу, а в голові зринає думка: "Жепа прийшов полічити мені ребра, а Кручек з другого боку..."

— Чого вам тут обом требаЯ — злякано кричить Золзікевич.

Але Жепа кладе карбованця на стіл і покірливо каже:

— Вельможний пане писарю! Це я прийшов з приводу... тої рекрутчини.

— Геть, геть звідси! — зразу підбадьорившись, репетує Золзікевич.

Розлютившись, він зривається назустріч Жепі, але карлістська рапа так пече, що він падає назад на подушки і тільки приглушено стогпе.

— Ой, ой!

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ. РОЗМІРКОВУВАННЯ І ЗНАХІДКА

Рана ятрилася.

Бачивши, як прекрасні читачки починають лити сльози над моїм героєм, поспішаю, поки котра не зомліла, повідомити, що наш герой від тієї рани не вмер. Йому судилось жити ще довго. Зрештою, якби він умер, я зламав би перо й на тому закінчив би оповідання, а тому що він живий, продовжую.

Отже, рана ятрилась, але це несподівано вийшло на користь нашому канцлерові з Баранячої Голови, І ста" лося це дуже просто: гарячка

відтягнула йому від гололи кров, через те в голові прояснилось, і він збагнув, що досі коїв самі дурниці. Бо тільки подумати: канцлер, як то кажуть, закинув вудочку на жінку Жени (та Ё не дивно, бо то була така молодиця, що другої такої не знайдеш в цілому Ословіцькому повіті), але ж для цього треба було позбутись Жепи. І якби його взяли до війська, канцлер міг би собі сказати: "Гуляй, душа, без кунтуша!" Та не так легко було замість війтового сина підсунути Жепу. Правда, писар — то сила. І Золзікевич був силою поміж писарями, але в справі набору рекрутів не був останньою інстанцією. Тут доводилось мати діло з земською поліцією, з військовою комісією, з начальником поліції, а всі вони були зовсім не зацікавлені в тому, щоб замість Бурака обдарувати армію і державу Женою. "Записати його в список рекрутів? А що далі?" — ставив сам собі питання мій симпатичний^ герой. Адже разом із списками треба подати й метрики, та й Жепі рота не заткнеш. Може скінчитися тим, що Золзікевичу втруть носа, а може, ще й з писарства витурять.

Найвидатніші люди під впливом пристрастей робили дурниці, але в тім їхня велич і полягає, що вони могли вчасно ті дурниці усвідомити. Золзікевич зрозумів, що, обіцявши Буракові внести Жепу в рекрутський список, зробив першу дурницю; пішовши до Женихи й напавши на неї коло терниці,— другу; налякавши молодицю і її чоловіка, вчинив третю дурницю. О, висока хвилино, в яку істинно великий муж мовить собі: "Я осел!", ти тепер настала і для Баранячої Голови, злетівши, мов на крилах, з тієї країни, де пишне випливає з високого, бо Золзікевич виразно сказав собі: "Я осел!"

Та чи ж варто було занехаяти план тепер, коли він обілляв його кров'ю власних... (у запалі він сказав: власних грудей), занехаяти план, коли задля нього пожертвував парою новісіньких кортових штанів, за котрі ще не заплатив Срулеві, і парою нанкових під* штанків, які чи й одягав разів зо два? Ні, ніколи!

Навпаки, коли до апетиту на молодицю долучилась жадоба помсти над нею, чоловіком і Кручеком, Золзі-кевич сказав, що буде останнім йолопом, коли не заллє Жепі сала за шкуру.

Отож він три дні думав, міняючи компреси, і знаєте, що видумав? Анічогісінько не видумав!

На четвертий день сторож приніс йому з ослові-цької аптеки мазь. Золзікевич намастив нею пластир, приклав до рани — і в ту ж мить життєдайний медикамент подіяв.

— Знайшов! — вигукнув наш герой,

І справді, він щось знайшов.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ, ЯКИЙ МОЖНА БУЛО Б НАЗВАТИ: "ЗВІР У ТЕНЕТАХ"

Днів через п'ять чи шість після цього в ванькирчику бараноголовської корчми сиділи війт Бурак, засЬ датель Гомула і Жепа. Війт взявся за склянку.

— Перестали б ви сваритись за пусте,— сказав він.

— А я кажу, що француз не дасться пруссакові! — сказав Гомула, тріснувши кулаком об стіл.

— Пруссак, псявіра, хитрий! — озвався Жепа.

— Ну то й що? Турок допоможе французові, а турок найсильніший.

— Що ви там знаєте? Найсильніший Гарубанда (Га-рібальді)!

— Це ви теж сказали, немов в калюжу... теє. Відкіля ви вирвали того Гарубанду?

— Нащо його виривати? Люди казали, що шість років тому вій плавав по Віслі своїми кораблями і з великим військом. Тільки пиво йому в Варшаві було не до смаку, бо вдома звик пити лучче, тому й вернувся.

— Не варнякав би ти казна-чого. Всім відомо, що кожен шваб — то єврей.

— Але ж Гарубанда не шваб.

— А хто ж?

— Хто? Цісар він — он хто!

— Та й розумні ж ви!

— Ви теж не розумніші!

— Коли ви такі мудрі, то скажіть, як звали на* його прародителя?

— Як? Звісно як: Адам.

— Ну, це хрещене ім'я, а яке прізвисько?

— Відкіля я знаю.

— От бачите! А я знаю. Прізвисько його було: "Визволила".

<— Казна-що верзете.

— Не вірите, то послухайте:

Пресвята діво, що своїм молоком Бога-сина кормила, І тим людей від Адамового Гріха визволила.

— А що, не Визволила?

— Хай буде так.

— Краще давайте вип'ємо! — сказав війт.

— За ваше здоров'я, куме!

— За ваше!

— Пішли!

— Поїхали!

— Щасти боже!

Всі троє випили, але тому що діялось це під час франко-прусської війни, засідатель Гомула знов повернувся до політики.

— Французи,— вів далі він,— дуже липкий до жіноцтва народ. Я-то їх не пам'ятаю, але батько мій розназував, що як стали вони у нас постоєм, то був страшний суд для всієї Баранячої Голови. Нашим сусідою був Стась, батько Валепта, а в них теж став на квартиру француз, чи, може, й два, хіба я знаю? Коли якось прокидається Стась уночі й каже: "Касько, Касько, щось мені ввижається, що то француз коло тебе порається". А вона каже: "І мені так здається". Тоді Стась до неї: "То скажи йому, нехай іде геть!" — "Еге,— каже,— поговориш з ним, коли він по-польсьші не розуміє!"— То що ж він мав робити?

— Ну, давайте вип'ємо ще,—загадав Бурак. —— Щасти боже!

— Спасибі на доброму слові! •— Ну, за ваше здоров'я!

Випили знову, а що пили вони арак, Жепа вдарив денцем склянки об стільницю і сказав:

— От добро, так добро!

— То, може, ще?

— Наливайте!

Жепа все більше червонів, а Бурак все йому доливав.

— От ви,— нарешті промовив він до Жепи,— хоч корець гороху одною рукою й завдасте на спину, а на війну піти побоялися б.

— Чого б цс я мав боятись? Коли вже битись, то битись.

Гомула на це сказав:

— Інший і малий, та відважний, а інший великий і дужий, а, однак, боягуз.

— Брехня,— відповів Жепа,— я не боягуз, Гомула на те відказав:

— А хто вас знає?

— А я кажу,— промовив Жепа, показуючи кулака, як добрий буханець завбільшки,— коли б молоснув вас по спині оцим кулаком, то ви розсипалися б, як стара бочка.

— А може, й ні.

•— Хочете спробувати?

— Годі вам,— втрутився війт.— Ви що, побитись хочете? Давайте краще вип'ємо ще.

Вони випили знову, але Бурак і Гомула тільки губи вмочили, а Жепа випив повну склянку араку, аж очі йому мало на лоба не вилізли.

— Тепер поцілуйтесь,— запропонував війт.

Жепа став обійматись та цілуватись, потім заплакав, а це вже означало, що він добре хильнув. Далі почав нарікати на лиху долю, пригадавши рябе теля, яке два тижні тому вночі здохло на оборі.

— Ой, яке ж бо теля було, боже мій! — мовив віп жалісно.

— Не журіться,— сказав Бурак.— До писаря з повіту прийшла бамага, нібито панський ліс роздадуть хазяям.

Жепа на це відповів:

— Т справедливо! Бо хіба пан той ліс садив? А потім знову став журитись:

— Ой, що вже теля було, то теля! Оце ссе корову, та як штовхне її в вим'я, то вона аж до стіни одле-тить.

— Писар казав".

— А що мені писар? — сердито перебив його Жепа.— Писар для мене:

Значить стільки, Як той Філька...

— Щоб не сварилися ви, давайте лучче вип'ємо! Випили ще раз. Жепа заспокоївся і тихо сидів на

ослоні, а тим часом двері відчинилися і на порозі з'явились зелений картуз, кирпатий ніс і цапина борідка писаря.

Шапка у Жепи зсунулась на потилицю, він умить скинув її на землю, підхопився і пробурмотів:

— Слава Ісусу!

— Є тут війт? — спитав писар,

— Є! — разом відповіли утрьох.

Писар підійшов до стола. До нього зараз же підскочив Шмуль із чаркою араку. Золзікевич понюхав, скривився і сів до столу.

Якийсь час усі мовчали. Нарешті Гомула почав:

— Пане писарю?

— Чого?

— Чи то правда, що люди говорять про той ліс?

— Правда. Тільки треба вам всією громадою підписати прошеніє.

— Я нічого не підписуватиму,— озвався Жепа, бо, як і всі селяни, не любив підписувати своє прізвище.

— Ніхто тебе й не проситиме. Не підпишеш, то нічого й не одержиш. Воля твоя.

Жепа почухав потилицю, а писар, звертаючись до війта і засідателя, промовив офіційним тоном:

— Про ліс — правда. Тільки кожен повинен обгородити свою ділянку, щоб не було сварок.

— Та огорожа коштуватиме більше, ніж ліс,— втрутився Жепа.

Писар не звернув на нього уваги.

— На огорожу,—казав він далі, звертаючись до війта і засідателя,— гроші пришле казна. На цьому кожен ще й заробить, бо на душу припадає по п'ятдесят карбованців.

У Жени аж очі заблищали.

— Коли так, то підпишусь. А де ж гроші?

— У мене,— сказав писар.— А ось документ. Сказавши це, писар видобув з кишені складений

учетверо папір і прочитав щось, чого ніхто не зрозумів, але всі дуже зраділи. Якби Жепа не був такий п'яний, він помітив би, що війт підморгує засідателеві. Потім — диво дивне! — писар вийняв гроші і сказав:

— Ну, хто перший?

Війт і засідатель підписали, але коли Жепа взявся За перо, Золзікевич відсунув документ і промовив:

— А може, не хочеш? Тут усе добровільно.

— Чого Я{ би я не хотів? Писар гукнув:

— Шмуль!

Шмуль показався в дверях.

— Що пан писар хочуть?

Будь і ти свідком, що тут усе добровільно. Писар знов звернувся до Жепи:

— Може, не хочеш?

Але Жепа вже підписав, посадивши здоровенну ляпку, потім взяв у писаря гроші, сховав у пазуху й закричав:

— А дай-но ще араку!

Шмуль приніс; випили раз і другий. Потім Жепа вперся кулаками в коліна й задрімав.

Так він сидів деякий час, похитуючись, нарешті звалився з ослона на землю і пробурмотів: "Господи, помилуй мене, грішного!" — й заснув.

Жінка за ним не прийшла, бо знала, що коли вій* п'яний, то може дати їй лунки. Таке траплялося. Другого дня Жепа перепрошував жінку, цілував її в руки, і коли був тверезий, ніколи не казав їй лихого слова.

Отже, Жепа проспав у корчмі цілу ніч. Вранці прокинувся до схід сонця й витріщив очі: це була не його хата, а корчма, і лежав він не в ванькирі, де вони вчора пили, а в загальній кімнаті з шинквасом.

— Во ім'я отця, і сина, і святого духа!

Він ще раз роздивився. Сонце вже зійшло і заглядало крізь шибки за пганквас. Коло вікна стояв Шмуль і, хитаючись із боку на бік, голосно молився.

— Шмулю, псявіро! — вигукнув Жепа.

Але Шмуль нічого не відповів. Він хитався вперед і назад, далі вийняв з пазухи якогось ремінця, поцілував його й зарепетував, дякуючи богові, що дав ранішню зорю й вивів сонце на небо, що прогнав ніч із землі і привів день, що він такий величний і могутній.

Тоді Жепа почав обмацувати себе, як то робить кожен селянин, що переночував у корчмі. Нарешті намацав гроші.

— Ісус, Марія! А це що?

Тим часом Шмуль закінчив молитись і, знявши з голови цпцеле, заніс його в ванькир і повільно та поважно повернувся назад.

— Шмулю!

— Ну, чого тобі треба?

— Що це у мене за гроші?

— А ти, дурню, не знаєш? Ти ж учора погодився з війтом, що замість його сина жеребка тягтимеш, і гроші взяв, і контракт підписав.

Почувши це, Жепа зблід, як стіна, кинув шапкою об землю, потім гепнувся сам і закричав так, що аж шибки задеренчали.

— Ну, пішов к бісу, ти, солдат! — флегматично промовив Шмуль.

За півгодини Жепа наближався до своєї хати. Його жінка, що саме топила в печі, почувши, як він скрипнув воротьми, вибігла йому назустріч і люто промовила:

— Ах ти, пияку!

Але, глянувши на свого чоловіка, вона аж злякалась, бо ледве впізнала його.

— Що з тобою?

Жепа увійшов до хати, сів на лаві, але не міг вимовити й слова, лшпе мовчки дивився в землю. Проте жінка потроху випитала у нього все. "Продано мене, як Христа",— скінчив нарешті Жепа, сказав так, хоч Христа продано було в інакших умовах... Тоді жінка страшно залементувала, він за нею, заверещала й дитина в колисці. Навіть Кручек так жалібно заскавулив, що з деяких хат повибігали жінки з ложками в руках і стали питати одна в одної:

— Що там у Жепів сталося?

— Побив він її, чи що?

А Марися голосила ще дужче за свого чоловіка, бо любила його, бідолаху, над усе у світі.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ, В ЯКОМУ ми ЗНАЙОМИМОСЬ ІЗ ЗАКОНОДАВЧИМ ОРГАНОМ БАРАНЯЧОЇ ГОЛОВИ ТА ГОЛОВНИМИ ЙОГО ПРОВОДИРЯМИ

На другий день було призначено засідання волосного суду. Засідателі з'їхались із усієї волості, за винятком панів-шляхтичів. Кілька їх теж були засідателями, та не хотіли відставати від інших і трималисьанглійської політики, тобто "принципу невтручання", що його так вихваляв знаменитий державний муж Джон Брайт. Однак це не

виключало посереднього впливу "інтелігенції" на долю волості. Коли хто-не-будь з "інтелігенції" мав справу в волості, то напередодні засідання запрошував до себе Золзікевича, потім у кабінеті представника "інтелігенції" з'являлась горілка, сигари —і справа влаштовувалась швидко. А далі надходив обід, на котрий чемно запрошувано пана Золзікевича: "Ану, сідай, пане Золзікевичу, сідай!"

Пан Золзікевич сідав, а на другий день казав війтові: "Вчора я був на обіді у Метішевських, Скорабев-ських чи Осьцешинських. Гм! У них дочка на виданні: отож я розумію, що воно означає!" Під час обіду пан Золзікевич намагався додержувати правил доброго тону, їсти різні дивовижні страви так, як їли інші, а головне, не показувати при цьому, що таке запрошення дуже тішить його самолюбство.

Взагалі це був чоловік дуже тактовний, який скрізь умів належно повестися: він не тільки не розгублювався, а сміливо втручався в розмову, весь час пригадуючи "того шановного комісара" або "того прекрасного начальника", з котрими він цими днями грав у преферанс по копійці. Словом, намагався показати, що він запанібрата з першими можновладцями Ослові-цького повіту. Правда, він помічав, що під час його оповіді пани якось чудно втуплювалися в тарілки, але вважав, що то така мода. Дивувало його часто й те, що пан-дідич, не чекаючи, поки сам він стане прощатись, ляпав його по плечу й казав: "Ну, бувай здоров, пане Золзікевичу", але знову вважав, що так у великопанському товаристві заведено. Причому, тиснучи на прощання господареві руку, пан Золзікевич завжди відчував у ній щось шелестюче. Миттю зігнувши пальці і дряпнувши пана по долоні, він вигрібав з неї "щось шелестюче", не забуваючи при цьому додати: "Ну, пане добродію, між нами то вже зайве! А щодо вашої справи, то можете бути спокійні!"

Пан добродій справді міг бути спокійний, бо пан Золзікевич тримав у руках Бурака і засідателя Гомулу, а вони втрьох тримали в руках весь суд, так що іншим залишалось тільки погоджуватися з тим, що ця трійця ухвалила. В цьому пе було нічого дивного, бо геніальні індивідууми в кожній громаді завойовують незаперечний вплив і стають біля керма.

Завдяки такому енергійному керівництву та вродженим талантам пана Золзікевича, справи в волості йшли б напевне якнайкраще, коли б він завжди пояснював судові, як тлумачити справу з погляду суто юридичного, бо ті справи, котрі не супроводились "чимось шелестючим", він полишав на самостійний розсуд засідателів і під час їх розгляду спокійнісінько длубав у носі, а засідателі зовсім розгублювались.

Із шляхти, а точніше кажучи — з панів, тільки пан Флосс, дідич з Малих Поотемповіц, спочатку виступав як засідатель у волосному суді, бо вважав, що інтелігенція повинна брати в ньому участь. Але це викликало загальне невдоволення. Шляхта вважала пана Флосса за "червоного", про що свідчило навіть його прізвище, а селяни з демократичного почуття власної окреміш-ності визнавали, що не личить панові сидіти на однім лаві з селянами, найкращим доказом чого е те, що "інші пани цього не роблять". Взагалі селяни могли закинути панові Флоссові те, що він був не з панів пан. Щодо Золзікевича, то він не любив пана Флосса за те, що той нічим "шелестючим" не прагнув заслужити його приязнь, а одного разу як засідатель навіть наказав йому замовкнути, чим настроїв проти себе й інших. Скінчилось на тому, що одного прекрасного ранку котрийсь із засідателів сказав йому в присутності всього суду: "Хіба ви — п&н? Пан Осьцешинський — ото пан! Пан Скорабевськнй — ото пан! А ви не пан, а скоробагатько". Почувши це, пан Флосс, що недавно купив маєток Круха Воля, плюнув на все і полишив волосне волості, як свого часу міське місту. Шляхта казала: "Догрався", при чому на захист принципу невтручання наводила мудре прислів'я: "Масти мужика медом, а він... і т. д.".

Таким чином волость, не збаламучена участю "інтелігенції", вирішувала власні справи без допомоги згаданого вище елемента, а лише своїм бараноголовським розумом, якого повинно було вистачити для Баранячої Голови на тій підставі, на якій паризького вистачало для Парижа або автономного галичанського для Галичини. Зрештою вже всім відомо, що практичний розум, або, як його інакше називають у Привіслянському краю та прилеглих до нього околицях, "здоровий мужицький глузд" вартий більш, ніж інтелект будь-якого іншого стану, а

що жителі вищеназваного краю та прилеглих провінцій вже народжуються з цим "здоровим глуздом", мені здається, не треба й доводити.

Це негайно підтвердилось у Баранячій Голові, коли на засіданні, про яке мовиться, було прочитано запи-

тання від вищої адміністрації: чи не погодиться волость на своїй території власним коштом поправити дорогу, що йде па Ословіци. Цей проект взагалі дуже не подобався patres conscriptia один з місцевих сенаторів заявив, що дороги нема потреби лагодити, бо можна їздити через луг папа Скорабевського. Якби пап Скорабевський був присутній на цьому засіданні, він напевне знайшов би причипу для заперечення цього pro publico bono2, але пана Скорабевського не було, бо й він додержував принципу невтручання. Таким чином пропозиція сенатора безумовно пройшла була б unanimitate— якби пан Золзікевич не був учора в пана Скорабевського на обіді, де розповідав панні Ядвізі сцену задушення двох іспанських генералів у Мадріді, яку вичитав в "Ізабеллі Іспанській" видання пана Бреслауера, а прощаючись з паном Скорабевський, відчув у його долоні "щось шелестюче". Отже, писар, замість записати поправку, перестав длубати в носі й відклав перо, а це означало, що він хоче взяти слово.

— Пап писар хоче щось сказати,—промовило кілька засідателів.

— Я хочу сказати, що ви — дурні! — спокійнісінько відповів писар.

Сила справжнього парламентського красномовства, висловлена хоч би і в стислій формі, така велика, що після цього виступу, спрямованого проти пропозиції засідателів і взагалі проти бараноголовської адміністративної політики, присутні почали спантеличено переглядатись і чухати свої шляхетні органи мислення, що було незаперечною ознакою глибокого пропикнення в суть справи. Нарешті

після довгого мовчання один з представників законодавчого органу запитав:

* Пани сенатори (лат.).

** Для загального добра (лат.).

*** Одноголосно (лат.).

=— А хіба що?

— А те, що ви дурнії

Може бути! — озвався один голос

— Луг лугом,— додав другий.

— А весною то ним і не проїдеш,— докінчив третій. Таким чином пропозиція щодо лугу пана Скорабев-

ського була відкинута, а пропозиція вищої адміністрації прийнята, і почалась розкладка коштів згідно з надісланим кошторисом. Спочатку була внесена ще одна пропозиція: відремонтувати дорогу виключно коштом пана Скорабевського, який за те безборонно користуватиметься лугом, та коли й ця пропозиція, завдяки пану Золзікевичу, була відхилена, зусилля кожного законодавця були спрямовані тільки на те, щоб звалити з себе тягар на іншого, щоб не позбавити ближнього тієї насолоди й задоволення, що їх дав почуття принесеної жертви для загального добра. Проте почуття справедливості так вкоренилося в свідомості членів бараноголовського законодавчого органу, що нікому не пощастило викрутитись від сплати, за винятком війта і засідателя Гомули, які натомість взяли на себе нелегкий обов'язок стежити за тим, щоб діло йшло якнайшвидше.

Треба, однак, визнати, що такий безкорисливий вчинок війта і засідателя, як кожна благородна акція, котра виходить за межі звичайного, викликав у деяких засідателів певну заздрість, почувся навіть один гнівний протестуючий голос:

*— А чому ви не будете платити?

— А нащо ми маємо даремно платити, коли вистачить і того, що ви дасте,— відказав на те Гомула.

Це був аргумент, проти якого — сподіваюсь — не тільки здоровий бараноголовський глузд, а й будь-який ІНШИЙ не спромігся б нічого заперечити, тому протестуючий голос умовк, а через деякий час переконано відповів:

*— А правда!

Справа була цілком закінчена, і суд напевне негайно взявся б до розгляду інших, коли б не несподіване вторгнення до законодавчої палати двох поросят. Вони вбігли у відхилені двері й почали гасати по приміщенню, крутитись під ногами й несамовито верещати. Звичайно, засідання було перерване, законодавці кинулись виганяти нахаб, з рідкісною одностайністю вигукуючи: "Ачу! Ачу! Щоб ви виздихали!" і т. ін. Поросята тим часом забилися під ноги пана Золзікевича і заплямили йому чимось підозріло зеленим другі, піскового кольору, штани. Якби паші газети мали належну інформацію з провінції, то ми прочитали б, що пляма я" одмилася, хоч пан Золзікевич милив її гліцериновим милом і тер власною зубною щіткою.

Завдяки рішучості й енергії, що й у цьому випадку, як і завжди, не облишила представників Бараноголов-ської волості, поросята, незважаючи на шалене пручання, були схоплені за задні ноги й викинеш за двері, після чого можна було перейти до порядку денного. На цьому порядку зараз стояла справа селянина Сьро-ди з відомим уже нам

паном Флоссом. Сталось так, що воли Сьроди, об'ївшись уночі конюшини на полі пана Флосса, поздувалися — і перед ранком залишили цей паділ скорботи і сліз і перебрались у кращий воловий світ. Пригнічений розпачем Сьрода подав цю сумну справу до суду, просячи захисту і справедливості.

Розглянувши ретельно справу, суд з властивою йому проникливістю дійшов переконання, що хоч Сьрода й пустив навмисне воли на поле Флосса, але воли б на тому полі росли, наприклад, овес або пшениця, а не "гадюча" конюшина, воли були б собі й тепер здоровісінькі і не зазнали б роздуття шлунка, жертвою якого вони стали. Виходячи з цієї передумови, суд логічно, як і суто юридично, ухвалив, що причиною смерті волів був не Сьрода, а пан Флосс. Тому пан Флосс повинен сплатити Сьроді вартість волів, а крім того, для перестороги на майбутнє, внести до волосної каси на канцелярію п'ять карбованців сріблом. На той випадок, коли б обвинувачений відмовився сплатити означену суму, стягнути її з йото орендаря Іцка Цвейноса.

Далі було розглянуто ще багато цивільних справ. Оскільки вони не мали відношення до геніального Зол-зікевича, то й вироки по них зважувались на терезах чистої справедливості, почеплених на здоровому бара-ноголовському глуздові. Завдяки англійському "принципові невтручання", якого додержувала згадана вже "інтелігенція", загальна згода й одностайність лише зрідка порушувались сторонніми зауваженнями про "чортову печінку", "правець", "холеру", що їх зичили одні одним як позивачі, так і самі судді.

Слід вважати, що завдяки цьому ж таки неоціненному принципові невтручання всі справи вирішувались так, що сторони, як та, котра виграла, так і та, котра програла, повинні були вносити чималі суми "на канцелярію". Це посередньо забезпечувало дуже бажану в волосних установах незалежність війта й писаря, а безпосередньо могло відучити людей від сутяжництва й піднести моральність волості Бараняча Голова до рівня, про який мріяли філософи ХУШ сторіччя. Гідне уваги було

також те (такі речі ми гудити чи хвалити утримаємось), що пан Золзікевич записував у книги лише половину сум, внесених "на канцелярію", друга половина була призначена на "непередбачені випадки", які могли трапитись у писаря, війта й засідателя Гомули.

Нарешті суд узявся до розгляду карних справ, для чого наказав сторожеві привести в'язнів. Нема потреби додавати, що в волості Бараняча Голова була прийнята найсучасніша і найбільш відповідна останнім вимогам цивілізації система одиночного ув'язнення. В цьому не було ніякого сумніву, що б не говорили злі язики. Ще й сьогодні кожен може пересвідчитись, що в війтовому хліві в Баранячій Голові е аж чотири відгороджених закутки. В'язні сиділи в них самітно, правда, в товаристві тих тварин, про яких в "Зоології для молоді" сказано: "Свиня — це тварина, слушно так названа за свою неохайність. Природа не дала їй рогів, що також може служити доказом її доцільності". Отож в'язні сиділи в такому товаристві, яке не могло перешкоджати їм роздумувати про вчинене зло та про засоби виправлення.

Сторож подався до відомого вже нам місця одиночного ув'язнення і негайно привів перед суд не двох, а двоє злочинців, з чого читач легко може зробити висновок, які делікатні і психологічно заплутані справи доводилось інколи розглядати бараноголовсько-му судові. Справа дійсно була вельми делікатна. Один такий собі Ромео, що інакше звався Вах Рехньо, і одна така собі Джульетта, що інакше звалась Баська Жа-бянка, наймитували в одного господаря; І чого тут критися, кохалися так, що не могли одне без одного жити, як Навазендех без Безендеха. Кохалися не знаю чи платонічно, але певен, що палко. Проте незабаром в їхні серця закрались ревнощі. Одного разу Джульетта побачила, що Ромео довгенько розмовляв з панською наймичкою Ягною. З того часу нещасна Джульетта лише чекала нагоди. Одного дня, коли Ромео, на думку Джульетта, зарано прийшов з поля і настирливо домагався їсти, вона зчинила бучу. Вони обопільно обмінялись кількома дюжинами стусанів кулаком та ударів ополоником. Звичайно, сліди тієї бійки збереглись у вигляді синців на ідеальному обличчі Джульетта і на розбитому, повному чоловічої гідності чолі Ромео. Судові треба було

встановити, хто з них винен і хто кому мав сплатити, як винагороду за зраду і наслідки бійки, п'ять злотих, а правильніше кажучи — сімдесят п'ять копійок сріблом.

Гнилий вплив Заходу ще не здолав розбестити здоровий дух суду, а тому, ненавидячи всією душею емансипацію жінок, як річ, супротивну ідилічній слов'янській вдачі, суд дав слово першому Ромео, котрий, тримаючись за розбитий лоб, так почав свою промову:

— Вельможні судді! Оця клята дівка давно вже не дав мені спокою. Прийшов я з поля, як людина, на підвечірок, а вона до мене: "Ти, псявіро, чортяко, кае, то хазяїн ще в полі, а ти, кае, вже вдома? За піччю, кае, ляжеш та будеш мені підморгувати?" А я ніколи на неї не моргав, тільки ото що бачила мене з панською наймичкою Ягною, як я помагав їй відро з криниці витягти, то з того часу на мене лютує. Як шкварнула мискою об стіл, то мало страву не вихлюпнула, а потім і наїстись не дала, та все мені виказує: "Ти, кае, сучий син, ти виродок, ти кальвін, ти анцихрист!" Ну, як назвала вона мене анцихристом, я її по мордяці, але так, для годиться, без злості, а вона мене ополоником по лобі...

Тут прекрасна Джульетта вже не могла витримати, вона сунула кулаком Ромео під ніс і верескнула щосили:

— А брешеш! Брешеш! Брешеш! Брешеш, як пес! Потім гірко розплакалась і звернулась до суду, волаючи:

— Вельможні судді! Ой, я ж нещасна сирота! Ой, бога ради, рятуйте! не коло криниці я його з Ягною бачила, а бачила, як вони полізли в жито, щоб їм очі повилазили, і там сиділи стільки, що можна п'ять отче-кашів переказати. Ах ти, бахуре, кажу йому, скільки разів ти казав мені, начебто так мене кохаєш, що тобі хочеться садонути мене під ребро! А щоб він одубів, щоб йому язик колом став! Не ополоником би його по лобі, доле моя, а люшнею. Сонце ще високо, а він уже з поля припёрся —

і давай йому жерти! Кажу йому, як кому путньому, чемно: "Ти, злодійська мармизо, то господар ще в полі, а ти вже вдома?" Але "анцпхри-сте" йому не казала, хай мене господь скарав." А щоб його...

В цю мить війт закликав до порядку обвинувачену у формі запитання:

— Та чи стулиш ти пащеку, навіжена?

На деякий час настала тиша, бо суд почав обмірко* вувати вирок. І як же глибоко збагнув він суть справи! П'яти злотих не було присуджено нікому, а так, для підтримання свого престижу та для пересторо ги всім закоханим парам у Баранячій Голові, обвинуваченим присуджено було одсндіти в одиночках ще по двадцять чотири години і сплатити штраф на канцелярію по карбованцю сріблом.

"З Ваха Рехня та Баськи Жабянки на канцелярію по п'ятдесят копійок сріблом",— записав пан Золзіке-вич.

На цьому засідання скінчилось. Золзікевич устав і підсмикнув свої піскового кольору штани вгору, а фіолетову жилетку вниз. Засідателі вже брались за шапки та батоги, щоб іти додому, коли зачинені після вторгнення поросят двері відчинились навстіж і в них показався чорний як ніч Жепа, а за ним його жінка і Кручек.

Марися була біла, як полотно, на її ніжному личку застиг вираз смутку й покори, а з чорних великих очей по щоках котились, як горох, сльози.

Жепа увійшов гордо, з високо піднятою головою, але як побачив суд у повному складі, "миндаль" на війтові, і розп'яття, і цапину борідку та кирпатого носа на довгих ногах, відвага його зразу десь поділась, і він досить тихим голосом привітався:

— Слава Ісусу!

— На віки вічні! — відповіли засідателі.

— А чого вам тут треба? — грізно спитав війт, що зразу був збентежився, але вже отямився.— Маєте якусь справу? Побилися, чи що?

Несподівано втрутився пан писар:

— Дайте їм сказати. Жепа почав:

— Вельможні судді! А хай то найясніше...

— Зажди! Зажди! — перебила жінка.— Дай мені сказати, а ти помовч.

Сказавши це, вона втерла фартухом сльози й носа і тремтячим голосом почала розказувати. Але куди ж вона прийшла? Прийшла скаржитись на війта й на писаря... до війта і писаря.

— Напоїли його,— розповідала вона,— обіцяли йому ліс, аби тільки підписав, то він і підписав. Дали йому пгятдесят карбованців, а він був п'яний і не знав, що запродує себе, мене й дитину. П'яний же був, як ніч, — говорила вона далі крізь плач.— Адже ж п'яний не знає, що робить, тож і в суді, коли хтось з п'яних очей поб'ється, йому попускають: не тямив, що робив, кажуть. Змилосердьтеся, ради бога, бо хіба тверезий чоловік за п'ятдесят карбованців продав би свою долю? Змилуйтесь наді мною, і над ним, і над невинною дитиною! Що зі мною станеться без нього, без горопашного мого? Бог вам дасть щастя і заплатить вам га нас, бідолашних!

На цьому ридання урвали її мову. Жепа також плакав і раз у раз сякався в долошо. Засідателі збентежено поглядали то один на одного, то на писаря й війта, і не знали, як бути.

Але ось Марися відпочила трохи і знов заговорила: Він тепер ходить, як причинний. "Тебе, каже, вб'ю, дитину замордую, хату спалю, а не піду нізащо". Чим же я винна, нещасна? Або й дитина? А він уже ні до господарства, ні до коси, ні до сокири, тільки сидить у хаті та зітхає, зітхає, а я чекала суду; тож ви, люди добрі, майте бога в серці і не дайте нас скривдити. Ісусе Назарейський, мати божа Чепстоховська, оступися ж, оступись за нас!..

З хвилину чути було тільки хлипання Марисі, нарешті якийсь старий засідатель буркнув:

— А воно й справді не гаразд напоїти людину й запродати.

— Таки не гаразд! — озвались інші.

— Хай вас бог і свята його матір благословить! —• вигукнула, стаючи навколішки, Марися.

Війт засоромився, не менш збентежився й засідатель Гомула. Вони обидва поглядали на писаря, що длубав у носі, але коли жінка замовкла, він перестав длубати в носі і промовив до збентежених засідателів:

— Ви дурні!

Запала тиша, хоч мак сій, а писар говорив далі:

— В законі ясно сказано: хто втручатиметься в добровільну угоду, того судитимуть морським судом. А ви, дурні, знаєте, що таке морський суд? Ви, дурні, цього не знаєте: морський суд — то...

Тут Золзікевич витягнув з кишені хустинку й висякав носа, в якому назбиралось багато матеріалу, потім холодним, офіційним топом повів мову далі:

— Хто з вас, йолопи, не знає, що таке морський суд, то нехай тільки спробує сунути свого носа в цю справу, то й знатиме, що таке морський суд: з нього сім шкур здеруть. Коли знаходиться доброволець іти за вписаного солдата, то вам у цю справу втручатись зась.(Угода підписана, свідки є — і край! Про це сказано в конституції, в юриспруденції і в законі першого зводу найвищої комісії в селянських справах, а не віриш, то дивись у процедурі та в посиланнях. А якщо й випили при тому, то що ж? Хіба ви, дурні, не п'єте завжди і скрізь?

Якби сама богиня правосуддя з терезами в одній руці і з голим мечем у другій вилізла з-за печі і раптом стала перед засідателями, вона налякала б Тх менше, ніж той морський суд, конституція, юриспруденція, процедура й посилання. В залі суду запанувало глухе мовчання, і лише через деякий час тихим голосом озвався Гомула, і всі обернулись до нього, наче здивовані його сміливістю:

— Та воно ж і правда: коні продаси — вип'єш, воли продаси — теж, свиню — також. Це вже такий звичай.

— Отож і ми тоді випили задля звичаю,—озвався війт.

Тоді й засідателі вже сміливіше звернулись до Жепи:

— Що ж, коли наварив собі пива, то сам і пий.

— Чи тобі шість років? Чи ти не знаєш, що робиш?

— Голови ж тобі не одірвуть.

— А як підеш до війська, то можеш найняти наймита: він тебе заступить і в хазяйстві, й коло жінки.

Весь суд потроху повеселішав. Раптом писар знову відкрив рота, і всі вмить затихли.

— А ви навіть не знаєте,— сказав він,—до чого вам треба втручатись, а чого не чіпати. В те, що Жепа погрожував жінці й дитині, в те, що обіцяв спалити власну хату, в те ви можете втрутитись і не залишити без вирішення такої справи. Якщо його жінка прийшла до суду із скаргою, то ви повинні ухвалити справедливий вирок.

— Неправда! Неправда! — розпачливо вигукнула молодиця.— Я не скаржитись прийшла, я ніколи від нього ніякої кривди не зпала. О Ісусе! Невже це кіч нець світу!

Але суд відновив засідання, і безпосереднім його результатом було те, що Жепа не тільки нічого не виграв, а навпаки: суд, справедливо дбаючи про громадський порядок, а також про безпеку жінки, ухвалив убезпечити її ув'язненням Жепи на два дні. А щоб йому надалі такі думки не приходили до голови, ухва* лено було також стягнути з нього на канцелярію два карбованці і п'ятдесят копійок сріблом.

Тут Жепа зворохобився, мов шалений, і закричав, що в хлів не піде, що ж до грошового штрафу, то не два, а всі п'ятдесят карбованців, взятих у війта, він кинув на землю і гукнув: "Бери, хто хоче!" Зчинився страшенний розгардіяш. В зал вбіг сторож і став тягнути Жепу; Жепа його кулаком, той Жепу по голові. Жениха в крик. Нарешті один із засідателю схопив її за барки й викинув за двері, давши кулаком на дорогу доброго штовхана, інші допомогли сторожеві затягти за патли Жепу в хлів.

Тим часом писар записав: "З Вавжона Жепи на канцелярію 1 крб. 25 коп.".

Марися йшла до своєї порожньої хати майже непритомна. Вона нічого перед собою не бачила, спотикалась на кожному кроці, ламала над головою руки й гірко плакала.

У війта було добре серце. Йдучи з Гомулок) до корчми, він казав:

— Жаль мені чогось тієї жінки. Мабуть, додам їй ще четверик гороху, чи що?

А старий засідатель, той самий, що заступився був за жінку Жепи, говорив іншим засідателям:

— А я вам кажу, коли б пани на суд приходили, то такого не бувало б.

Сказавши це, він сів на воза, махнув батогом і поїхав — він був не з Баранячої Голови.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ. ІМОГЕНА

Сподіваюсь, що читач уже остаточно зрозумів і оцінив геніальний план мого симпатичного героя. Золзікевич, як то кажуть, дав шах і мат Жепі з жінкою. Бо записати Жепу в рекрутський список можна було, але це нічого не давало. А от упоїти його, зробити так, щоб він сам підписав угоду та взяв гроші,— це вже було діло складне й потребувало великої спритності, воно свідчило про те, що при щасливому збігові обставин пан Золзікевич міг би грати значну роль, наприклад, в дипломатії. Війт, що готовий був викупити свого сина за вісімсот карбованців "мідяками", з радістю згодився на цей план, тим більш, що Золзікевич, настільки ж поміркований, наскільки й геніальний, взяв за цю справу для себе лише двадцять п'ять карбованців. Та й то взяв не з зажерливості, бо й "канцелярськими" ж він ділився з Бураком. А треба признатися, що пан Золзікевич завжди був винен Срулеві та ословіцькому кравцеві, який цілій окрузі постачав "чисто паризьке" вбрання.

Та коли я вже став на шлях признань, то мушу сказати, чому пан Золзікевич так старанно одягався. Походило це, напевне, з естетичного почуття, але була й друга причина: пан Золзікевич був закоханий. Тільки не думайте, що в жінку Жени. На неї він мав, як сам колись висловився, "апетитик", та й годі. Але, крім того, пан Золзікевич був здатний на тонші й складніші почуття. Читачки, якщо не читачі, вже напевне здогадуються, що предметом цих почуттів міг бути не хто інший, тільки панна Ядвіга Скорабевська. Частенько, коли на небо випливав срібний місяць, пан Золзікевич брав гармонію, на якій грав досконало, сідав на ослінчик перед своєю хатою і, поглядаючи в бік панського маєтку, під меланхолійні звуки співав:

Я від самого майже світання Сльозами обличчя мию, По ночах дихаю я крізь зітхання, Бо втратив усяку надію.

Серед поетичної тиші літньої ночі голос линув до папського двору, а пан Золзікевич, помовчавши хвилину, ще додавав?

Люди нечулі, терпіти несила... Нащо юнацьке життя згубили?

Та коли б хтось захотів закинути панові Золзіке-вичу сентиментальність, тому одразу скажу, що він помиляється. Надто тверезий розум мав наш великий герой, щоб бути сентиментальним, та й у мареннях його панна Ядвіга звичайно перетворювалась на Ізабеллу, а сам він —на Серрано або Марфорія. А там уже все йшло, як в Іспанії, тобто цілування ніжок і т. д. Але тому що дійсність не відповідав маренням, то навіть наш залізний герой одного разу виказав свої почуття. Це трапилось одного вечора, коли він помітив на шворці коло дровітні спідниці з ініціалами Я. С. і з короною над ними. Пан Золзікевич одразу збагнув, що спідниці належать панні Ядвізі. То скажіть, будь ласка, хто ж би на його місці витримав? Отож не витримав і він: підкрався і став палко цілувати одну з них. Забачивши це, двірська наймичка Малгоська миттю полетіла до панни Ядвіги й поскаржилася, що "пан пнсар сякається в її спідниці". На щастя, їй не повірили, тим

більше, що на спідницях не було виявлено corpus delicti!, і таким чином про почуття пана писаря ніхто не довідався.

Однак чи мав він якусь надію? Не судіть його, панове, за це: мав! Щоразу, йдучи до панів Скорабев-ських, він чув, як внутрішній голос, негучний, але невпинний, шепотів йому на вухо: "А що, коли панна Ядвіга під час обіду наступить своєю ніжкою на твою під столом?.."

— Гм! Не жаль було б і лакирок,— додавав він з великодушністю, властивою всім закоханим.

Начитавшись видань пана Бреслауера, він вірив у можливість таких потисків. Однак панна Ядвіга не

Речового доказу (лат.).

тільки нічого йому не потискувала, але — хто ж збагне жінку? — дивилась на нього так, як дивляться на тин, на кота, на тарілку чи щось подібне. І як же він, бідолаха, намучився, щоб звернути на себе її увагу! Не раз, зав'язуючи нечуваного кольору краватку або одягаючи якісь нові штани з казковими лампасами, віп думав: "Ну, тепер вона вже помітить". Сам Сруль, при-носячи йому нове вбрання, звичайно казав: "Ну, в таких штанах, то можна, перепрошаю, хоч би й до гра-фівни піти". Та де там! Прийшов пан Золзікевич на обід. Заходить панна Ядвіга, горда, неприступна й чиста, мов королівна, зашелестіла всіма зборками і зборочками, що ховали мармурові таємниці її тіла, потім сіла, взяла тоненькими пальчиками ложку, а на нього хоч би глянула.

"Чи вона не розуміє, що це, зрештою, коштує чимало грошей!" — у розпачі думав Золзікевич.

Проте не втрачав надії. "Якби мені стати підревізо-ром,— думав він, — я б і не виходив від панів. А від підревізора недалеко й до ревізора! Мав би я тоді натачанку, пару коней, отоді панна Ядвіга хоч би руку

потиснула мені під столом..." Пан Золзікевич заходив у своїх мріях в незмірно далекі наслідки того рукостискання, та цих потасмно-сердечних його думок ми розкривати не будемо.

Яка то багата була натура, той пан Золзікевич, видно хоч би з того, як легко поруч з ідеальним почуттям до панни Ядвіги, що цілком відповідало його аристократичній вдачі, жило в ньому почуття "апетитику" до Жепихи. Правда, Жепиха була гарна жінка, що й казати, але наш бараноголовський донжуан навряд чи докладав би стількох зусиль, коли б не заповзята упертість тієї жінки, що заслуговувала на кару. Упертість простої жінки! І кому вона опирається? Йому! Це здавалось панові Золзікевичу таким не-чуваним зухвальством, що Жепиха не тільки набрала в його очах принадності забороненого плоду, але й заслужила па те, щоб її провчити. А пригода з Крученом ще й підохотила пана Золзікевича на такий вчинок. Він знав, що жертва буде боронитися, тому й вигадав добровільну угоду Жепи з війтом, яка нібито ставила в залежність від нього як самого Жену, так і його сім'ю.

Проте Жепиха після пригоди в суді ще не вважала, що все втрачено. Другого дня була неділя, і вона вирішила піти у Вжецьондзу до костьолу, а заразом порадитися з ксьондзом. їх було два: один — парафіяльний, канонік Улановський, такий старий, що в нього аж очі повилазили наверх, як у риби, а голова безупинно хиталась; другий — вікарій Чижик, чоловік дуже свято-божний і розумний, він міг дати їй добру пораду і втішити. До нього й поклала звернутись Жепиха. Вона хотіла була прийти раненько і ще перед месою поговорити з ксьондзом Чижиком, але ж їй тепер доводилось працювати за себе й за чоловіка, що сидів у хліві, отож, поки вона впоралась у хаті, поки нагодувала коня, корову та свиней, поки приготувала сніданок та занесла в близнюках чоловікові в хлів, сонце вже підбилось височенько, і вона побачила, що до меси не встигне.

Коли прийшла до костьолу, відправа вже почалася. Жінки в зелених жакетах сиділи на цвинтарі й поспіхом узували черевики, які принесли з собою в руках. Те саме зробила й Жепиха і пішла в костьол. Ксьондз

Чижик у цей час промовляв казання, а канонік сидів у чотирикутній шапочці на стільці коло вівтаря і, як звичайно, хитав головою та витріщав очі. Відправа доходила кінця, і ксьондз Чижик, невідомо, з якого приводу, говорив про середньовічну єресь катарів і тлумачив своїм парафіянам, в який єдино згодний з засадами церкви спосіб вони мають дивитись як на цю єресь, так і на буллу Ex віегсогеспрямовану проти неї. Потім надзвичайно красномовно і зворушливо остерігав своїх овечок, щоб вони, люди прості й убогі, мов птахи небесні, а тому вгодні богові, не слухали різних лжемудреців-і взагалі людей, засліплених сатанинською гординею, котрі сіють кукіль замість пшениці, а сльози й гріх збиратимуть. Тут він мимохідь згадав Кондільяка, Вольтера, Руссо і Охоровича, не роблячи між ними ніякої різниці, а в кінці перейшов до докладного опису різноманітних мук, яких зазнають грішники на тім світі. А на Жениху ніби зійшов якийсь інший дух; хоч вона й не розуміла, про що говорив ксьондз Чижик, але подумала: "Мабуть, щось гарне говорить, коли так кричить, що аж упрів, а люди так зітхають, ніби духу пускаються". Нарешті казання скінчилось і почалась меса. Ой, і молилася ж Жепиха, небога, молилась, як ніколи в житті, і відчувала, що їй все легше стає на серці.

Аж ось настала урочиста хвилина. Сивенький, як голуб, декан взяв з престолу, причастя, потім обернувся до народу і, піднісши тремтячими руками блискучу, як сонце, дароносицю до обличчя, деякий час стояв з заплющеними очима і схиленою головою, ніби набирався духу, і нарешті проказав співуче: "Перед цим великим таїнством!"

А молільники відповіли йому стоголосим хором:

Уклонімось до землі... •

Молитва гучала, аж шибки дзвеніли. Зазвучав орган, задзеленчали дзвоники, й загули дзвони; перед костьолом забухав барабан, з кадил ішов угору голубуватий дим, а сонце крізь вікна освітило його звої, наче веселкою. Серед цього гамору, диму, проміння, голосів часом високо вгорі блискала дароносиця, яку ксьондз то опу-

1 Очищення від бруду (лат.).

екав, то підіймав. Цей білий дідуган з дароносицею, обгорнутий хмарою диму, пронизаного сонячним промінням, здавався якимось небесним видивом, від якого йшла благодать і полегкість в усі серця і в усі душі віруючзх. Та благодать і велика полегкість огорнули й зажурену душу Марисі: "Ісусе, що тайно перебуваєш у святих дарах, Ісусе! — волала жінка.— Не залишай мене, нещасної!" Вона плакала, та це вже були не ті сльози, що. їх вона лила у війта, а якісь добрі, легкі й великі, мов перли. Марися впала ниць перед величчю божою, а потім уже й сама не знала, що з нею діється, їй здалося, що ангели небесні підняли її з землі і, як сухий листочок, занесли аж на небо, в місце вічного раювання, де не було ні пана Золзікевича, ні війта, ні рекрутських списків, тільки повсюдна зоря, а в тій зорі престол господній, коло престолу в сліпучому сяйві літали цілі рої янголяток, немов пташки з білими крильцями.

Марися лежала довго, а коли підвелася, меса вже скінчилась. Костьол спорожнів. Дим піднявся під стелю. Останні люди виходили надвір, а служка гасив на вівтарі свічки. Марися встала й пішла до вікарія на розмову.

Ксьондз Чижик уже обідав, але коли йому сказали, що якась заплакана жінка хоче з ним бачитись, зараз же вийшов. Це був молодий ще ксьондз з блідим і спокійним обличчям, високим білим чолом і лагідною усмішкою.

— А чого ви хочете, жінко добра? — спитав він звучним голосом.

Жениха вклонилась йому в ноги і стала розказувати про свою біду, плачучи й цілуючи ксьондза в руки. Потім звела на нього свої покірні чорні очі й сказала:

— Ой, дайте мені пораду, добродію, поради прийшла до вас питати.

— І не помилились, жінко добра,— лагідно відповів ксьондз Чижик.— Я вам можу дати тільки одну пораду: здайтесь на ласку божу з вашим горем. Бог випробовує свою паству, випробовує часом суворо, як от Іова, якому власні пси лизали болючі рани, або як Азарія, на якого наслав сліпоту. Але бог знає, що робить, і не залишає без нагороди істинно віруючих. Нещастя, яке спіткало вашого чоловіка, вважайте карою господньою за його тяжкий гріх — пияцтво — і дякуйте богові, що, караючи його за життя, він може одпустити йому гріхи після смерті.

Жепиха подивилась на ксьондза своїми чорними очима, вклонилася йому в ноги і тихо вийшла, не сказавши ні слова.

Цілу дорогу жінці здавалось, ніби щось душило її за горло. Хотіла плакати й не могла.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ. ІМОГЕІІА

Надвечір, десь о п'ятій годині, на головній вулиці між хатами здалека мигтіла блакитна парасолька, жовтий солом'яний капелюшок з блакитними стрічками і палева сукня, оздоблена також блакитним. То панна Ядвіга йшла на прогулянку з своїм кузеном Віктором.

Панна Ядвіга була гарна, як намальована: коси чорні, очі сині, лице біле, як молоко, а вбрання її було таке чудове, вишукане, що аж промепилось, і це додавало їй ще більше чарівності. її дівоча легка постать ніби пливла в повітрі. В одній руці панна Ядвіга тримала парасольку, другою підтримувала сукню, з-під якої виглядав бережок гофрованої білої спіднички і зграбні маленькі ніжки в угорських черевичках.

У папа Віктора, що йшов поруч неї, на голові кучерявилась білява чуприна, на обличчі ледве пробивалась борідка, і він теж був гарний, як намальований.

"о

Від них віяло здоров'ям, юністю, веселістю, щастям. І на обох лежав відбиток життя вищого, святкового, життя крилатих зльотів не тільки в світ матеріальний, а й у світ думки, щирих прагнень, високих ідей, а часом і в злотопроменисті країни марень.

Серед цих хат, сільських дітей, селян і всього убогого оточення вони здавались ніби істотами з іншої планети. Приємно було усвідомлювати, що поміж цією ошатною, розвиненою і поетичною парою та прозаїчною, сірою дійсністю напівтваринного сільського побуту не існує ніякого зв'язку — принаймні зв'язку духовного. Отож ця пара йшла собі та розмовляла про поезію, літературу, як воно й годиться світському паничеві та світській панночці. Селяни й селянки в одежі з грубого полотна не тільки не зрозуміли б їхніх слів, а й мови, якою вони говорили. Чи не правду я кажу, панове добродії, як любо все це усвідомлювати!

В розмові цієї пишної пари не було нічого такого, що не повторювалось би вже сотні разів. Вони перелітали з книжки на книжку, як метелики з квітки на квітку. Але така розмова не здається пустою і звичайною, коли вона провадиться закоханими, коли розмова є тільки канвою, на котрій закохана душа гаптує золоті квіти власних почуттів та думок і коли зрідка відкриває свій внутрішній світ, як та біла троянда розхиляє свої пелюстки. Така розмова, як птах, злітав вгору, витає в духовному світі і пнеться догори, як той хміль по тичині. Десь там у корчмі простолюд пив і простими словами перемовлявся про прості речі, а ця пара немов пливла в іншу країну на кораблі, у якого, як співається в романсі Гуно:

Щогли з слонової кості, Прапор з рожевого шовку І щирозлотне стерно.

Належить ще сказати, що папна Ядвіга крутила кузенові голову для практики, а в таких випадках найчастіше мовиться про поезію.

— Ви читали останній роман Бл...и? — спитав кавалер.

— Знаєте, пане Вікторе,— відповіла панна Ядвіга,— я обожнюю його. Коли читаю його твори, мені здається, чую якусь музику і мимоволі відношу до себе оцей вірш Уейського:

Я серед хмарини, Поринаю в тишу, Скотиться сльозина, Я майже не дишу. Розлилися морем Пахощі фіалки... Плину над простором: Обіймаєш палко...

Ах! — раптом урвала вона.— Якби я була з ним знайома, то напевне закохалася б у нього. Ми напевне зрозуміли б одне одного.

— На щастя, він жонатий! — сухо відповів пан Віктор.

Панна Ядвіга трохи схилила голівку, розтягла в усмішці вуста, аж ямочки з'явилися на щоках, і, скоса поглядаючи на пана Віктора, спитала:

— А чому ви кажете: "на щастя"?

— На щастя для всіх тих, для кого життя тоді втратило б усяку принадність,— сказав пан Віктор трагічним голосом.

— О, ви багато мені приписуєте. Пан Віктор перейшов на лірику.

— Ви — просто ангел...

<— Ну... гаразд... Поговоримо про щось інше. Значить, ви не любите Ел...и?

— Хвилину тому я його знепавпдів.

— Ви противний вередун. Вас треба б побити. Прошу вас повеселішати й назвати свого улюбленого поета.

— Совінський."— похмуро пробурмотів пан Віктор.

— А я його просто боюсь. Іронія, кров, пожежі... днкі вибухи, бррр!

— Такі речі мене зовсім не лякають.

Сказавши це, пан Віктор так грізно подивився поперед себе, що собака, котрий якраз вибіг з подвір'я на вулицю, злякався, підібгав хвоста й подався назад.

Тим часом вони дійшли до мурованки, у вікні якої мигнули цапина борідка, кирпатий ніс і ясно-зелена краватка, потім спинились перед гарненьким будинком, обвитим диким виноградом, з вікнами, що дивились на ставок.

— Бачите,— звернулась панна Ядвіга до кузена,—* який гарненький будиночок? Це єдине поетичне місце в Баранячій Голові.

— А що це за будинок?

— Колись це був дитячий притулок. Тут селянські діти вчились читатн, коли їхні батьки були на роботі в полі. Папа спеціально для цього збудував цей дім.

— А тепер що в ньому?

— Тепер там стоять бочки з оковитою... Розумієте? Змінилися часи. Тепер ми з селянами — тільки сусіди й намагаємось не мати з ними ніяких стосунків.

— Гм...— буркнув пан Віктор.— Але ж...

Та він не доказав, що хотів сказати, бо вони в цей час якраз дійшли до великої калюжі, в якій лежало кількоро свиней, "слушно так названих за свою неохайність". Обходячи калюжу, вони опинились коло Жепиної хати.

Коло воріт на пеньку сиділа Жениха, спершись ліктями на коліна, а головою на долоні. Бліде її обличчя наче скам'яніло, очі почервоніли, а каламутний безтямний погляд втупився в далечінь.

Жениха навіть не бачила перехожих панів, але Ядвіга помітила її і промовила:

— Добрий вечір, Марисю!

Жінка встала, підійшла до них і, вклонившися в ноги, тихо заплакала.

— Що з вами, Марисю? — спитала панна.

— Ой, ягідко моя золота, ой, зоре моя рум'яная! Може, це бог мені тебе послав! Заступись хоч ти за мене, утіхо наша!

І жінка стала оповідати про свое горе, раз у раз цілуючи панну в руки, а власне, в рукавички, і плямуючи їх своїми слізьми. Панна Ядвіга зовсім розгубилась, її вродливе личко споважніло, вона й сама не знала, що їй робити, нарешті нерішуче сказала:

— Що ж я вам пораджу, жінко добра? En fini1 Повірте, мені вас дуже жаль, але ми тепер не маємо ніякої влади... І ні в що не втручаємось... Правду кажу... чим я можу вам зарадити?.. А проте підіть до папи... може, папа... Ну, бувайте здорові, моя хороша Марисю...

І панна Ядвіга, ще вище піднявши свою палеву сукню, так що над черевичком блиснула біла з голубими смужками панчішка, пішла з паном Віктором далі.

*— Хай тебе бог благословить, квіточко найкрас-ніша! — гукнула їй услід Марися.

Панна Ядвіга посмутніла, і панові Вікторові навіть здалося, що на очі їй набігли сльози, отож, щоб її розважити, він завів мову про Крашевського та про інших, дрібніших риб літературного моря. Розмова поступово пожвавішала, і незабаром вони обоє забули ту "неприємну історію".

"Піти до пана? — думала тим часом Жепиха.— Та мені ж із самого початку треба було до нього піти, ще перед тим, як пішла до війта. А куди ж удатись, де шукати порятунку, як не в пана? От же дурна я баба!"

Кінець кінцем (франц.).

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ. ІМОГЕНА

У панському будинку була веранда, обвита диким виноградом, відкіля видно було двір і тополеву алею. На тій веранді пани-господарі влітку по обіді пили каву. Вони й sapas сиділи там, а з ними разом ксьондз Улановський, вікарій Чижик і акцизний ревізор Стол-бнцышй. Пан Скорабевський, опасистий чоловік з червоним лицем і довгими вусами, сидів на стільці й курив люльку, пані Скорабевська наливала каву, а ревізор, відомий "нігіліст", насміхався зі старого ксьондза.

— А розкажіть-но нам, ваше преподобіє, про ту славетну битву,— казав ревізор.

— Га? — перепитав старий, приклавши долоню до вуха.

— Про битву!— повторив ревізор голосніше.

— А? Про битву?— перепитав канонік і стиха зашепотів собі під ніс, замислено дивлячись угору, ніби щось пригадував. Ревізор одразу приготувався сміятись, усі ждали розповіді, яку вже чули разів сто, бо завжди підбивали на неї старого.

— Ну,— починає старий,— я тоді ще був вікарієм, а парафіяльним ксьондзом був Гладиш. Той, що перебудував ризницю... царство йому небесне!.. Ну от, одразу після меси кажу: "Панотче!" А він каже: "Що?" — "Мені здається,— кажу я,— що так воно не минеться". А він каже: "І мені здається, що так воно не минеться". Дивимось, коли з-за вітряка виходить військо — і на конях, і пішки, а там знамена, там гармати. От я зараз і подумав собі: "Ого!" Коли з другого боку, що воно таке: "Вівці?" — думаю. А то не вівці, а кавалерія. Як тільки побачили тих, одразу: "Стій!" А ті й собі: "Стій!" Коли тут з лісу як не вигулькне кавалерія, ці зараз — праворуч, ті — ліворуч, а ті — за ними. Бачать, погане діло! Тоді й ці на них. Як не зачнуть стріляти, а за горою знов щось блиснуло. "Бачите?" — кажу я ксьондзові, а ксьондз каже: "Бачу". А там уже гатять з гармат, з рушниць. Ці — до річки, а ті не пускають, ці — тих, а ті — цих. Гуку! Диму! А потім на багнети! Але стало мені здаватись, що ці вже слабнуть. "Панотче,— кажу,— ті перемагають". А він каже: "І мені так здається, що перемагають". Ледве він це сказав, а ці драла, ті за ними. Як стали їх убивати, топити, забирати в полон. Ну, думаю, кінець... але де там! Значить... кажу, власне... ага!

Тут старий махнув рукою і, вмостившись глибше в кріслі, поринув у глибоку задуму, тільки голова у нього тряслась дужче, ніж звичайно, а очі ще більш вилізли на лоба.

У ревізора від сміху аж сльози на очах виступили.

— Ваше преподобіє,— спитав він,— то хто ж із ким бився, де і коли?

Канонік знову приклав долоню до вуха:

— Га?

— Ой, я не можу!..— сказав ревізор, звертаючись до пана Скорабевського.

— Може, сигару?

— Може, кави?

— Ні, не можу од сміху!

Сміялись і пан та пані Скорабевські з чемності до ревізора, хоч змушені були вислухувати що розповідь слово в слово щонеділі. Проте всі весело сміялись, коли раптом за верандою почувся тихий, боязкий голос:

— Слава Ісусу...

Пан Скорабевський устав, зійшов з веранди і спитав:

— А хто там?

— Це я, жінка Жепи.

— Чого тобі?

Жениха нахилилась у низькому поклоні, наскільки можна було з дитиною на руках.

— По рятунок прийшла, пане добродію, і по змилування.

— Слухайте, жінко добра, дайте мені спокій хоч у неділю! — перебив її пан Скорабевський таким тоном, наче вона набридала йому щодня.— Ви ж бачите, що в мене зараз гості; не залишу ж я їх задля вас.

— Я зачекаю".

•— Ну то чекайте. Бо я надвоє не розірвусь.

Сказавши це, пан Скорабевський втиснув свою тушу назад на веранду, а Жениха одійшла до садової огорожі і стала терпляче ждати. І ждати їй довелось довго. Пани щось там собі говорили, часто перериваючи розмову сміхом, і той сміх болем озивався їй у серці, бо не до сміху було їй, бідолашній. Пізніше повернулися з прогулянки пан Віктор з панною Ядвігою, потім усі розійшлись по кімнатах. Соице поволі котилось до заходу. Нарешті на веранду вийшов лакейчук Ясек, якого пан Скорабевський називав "сяким-таким", і почав накривати стіл до чаю. Змінив скатерку, поставив чашки й почав із дзвоном вкидати в них ложечки. А Жепиха чекала та й чекала. Часом їй спадало на думку, чи не вернутися додому та не прийти пізніше, але боялася спізнитись, тому вона сіла на траві під огорожею і стала годувати дитину. Дитина нассалася й заснула, але неспокійним сном, бо нездужала ще зранку. Жепиха також відчувала, що її то морозить, то кидає в жар. Все тіло їй ломило, та вона не зважала на те й терпляче ждала. Поволі смеркло, і на небі заблищав місяць. Стіл до чаю вже був накритий, на веранді горіли лампи, але пани не виходили з кімнат, бо панна Ядвіга грала на роялі. Жепиха стала нишком молитись, а потім замріялась над тим, як її врятує пан Скорабевський. Вона не знала точно, як саме, але розуміла, що пан — то пан, отож знайомий і з комісаром, і з начальником, і варто йому все як слід розказати, то воно, дасть бог, і лихо минеться. А якби

Золзікевич із війтом і противились, то пан знав би, куди звернутись по справедливість. "Пан завжди був добрий і до людей милосердний,— думала вона,— то й мене якось зарятує". І не помилялась, Скорабевський справді був добра людина. Далі пригадала, що й до Жепи він був завжди ласкавий, і ще пригадала, що її покійна мати вигодувала панну Ядвігу, тому й зовсім заспокоїлась. "Хай там люди балакають, що хочуть,— думала вона,— а як спостигне людину біда, то нікуди — тільки до двору". Те, що їй довелось чекати вже кілька годин, здавалось таким природним, що вона про це навіть не думала. Аж ось пани повернулись на веранду. Жепиха бачила крізь виноградне листя, як панна із срібного чайника наливала чай, або, як казала її покійна мати, "таку пахучу воду, що від неї весь рот пропахне". Потім усі пили чай, розмовляли й весело сміялись. Аж тоді Жеписі спало на думку, що панам завжди щасливіше живеться, ніж простим людям, і вона й сама не знала, чому сльози знову попливли їй по щоках. Але сльози ті незабаром висохли, гіркоту витіснило інше .почуття: "сякий-такий" став виносити на веранду паруючі полумиски зі стравами; тоді Жепиха пригадала, що дуже голодна, бо з горя не могла обідати, а вранці тільки випила трохи молока.

"От якби мені дали хоч кісточки обгризти!" — подумала вона. Знала, що напевне дали б не тільки кісточки, та не сміла просити, щоб не набридати і не лізти в очі при гостях, бо за це пан міг розгніватись.

Нарешті вечеря скінчилась. Ревізор поїхав одразу, а через півгодини й обидва ксьондзи сідали в панську бричку. Жепиха бачила, як пан підсаджував старого, отож, на її думку, настала слушна хвилина, і вона підійшла до веранди.

Бричка рушила. Пан гукнув до фурмана: "Та перекинься там на греблі, то я тебе перекину!", потім поглянув на небо, мабуть, міркуючи, яка завтра буде погода, нарешті побачив білу сорочку Жепихи коло веранди і спитав:

— А хто там?

— Це я, Жениха.

— А, то ви? Кажіть швидше, чого хочете, бо вже пізно.

Жениха знову повторила йому все. Пан слухав мовчки, тільки пихкав люлькою весь час, а потім сказав:

— Дорогі мої! Я охоче допоміг би вам, коли б міг, але дав сам собі слово, що в справи громади не втручатимусь. Колись було інакше... а тепер мені нема ніякого діла до вас, а вам до мене. Тепер ви — мої сусіди, та й годі!

— Та я знаю, ясний пане,— тремтячим голосом промовила Жепиха,— тільки думала, може, ясний пан змилуються наді мною...

Голос її раптом обірвався.

—• Все це дуже добре,— сказав пан Скорабевський,—* але що я можу зробити? Я свого слова для вас ламати не буду, а до начальника також не поїду, бо він і так уже скаржиться, що я набридаю йому своїми справами... Що я хотів сказати?.. Повторюю, що тепер ми з вами не маємо нічого спільного. У вас є свій волосини суд, а як і він не допоможе, то дорогу до начальника ви знайдете так само, як і я. Що я хотів сказати?.. Тепер ви можете зробити більш за мене. Це не давні часи, жінко добра. Ну, йдіть з богом.

— Спасибі й за це,— глухо сказала жінка, низько кланяючись панові.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ. ІМОГЕНА

Вийшовши з хлівця, Жепа пішов не додому, а просто до корчми. Відомо, що мужик з горя п'є. Керуючись тією ж думкою, що й його жінка, ніби в біді найкраще звернутись до пана, він пішов до Скорабевського і зробив дурницю.

П'яна людина не знає, що говорить. Отож Жепа був занадто настирливий, а коли почув від пана Скорабевського те саме, що й його жінка, про принцип невтручання, через природжену хлопську тупість він не тільки не збагнув цього надзвичайно дипломатичного принципу, а ще й з властивою мужикам грубістю кинув, що "всі пани тепер тільки про себе думають", за що й був випхнутий за двері.

Прийшовши додому, він сам сказав жінці:

— Був у пана.

— І нічого не добився?

Жепа грюкнув кулаком об стіл.

— Підпалити б їх, псявір!

— Цить, безсовісний! Що ж тобі сказав пан?

— Одіслав мене до начальника. Щоб його...

— Воно, мабуть, таки треба йти до Ословіц.

— То й піду! Хіба вже над паном нема нікого вищого?

Дивна річ! Побувавши у папа, Жепа навіть про війта й писаря не думав з такою злістю, як про нього. Війт і писар більше допекли йому, але він собі думав, що на те вони й начальство, а от пан — інша річ, пан міг його врятувати, та не схотів.

—* Значить, піду до Ословіц,— знов сказав Жепа,— і покажу йому, що обійдусь і без нього.

— Не підеш ти, небораче мій сердешний, піду я сама. Бо ти як уп'єшся, то зараз дибки станеш і ще гірше зробиш.

Жепа спочатку не погоджувався, але після полудня пішов до корчми "залити черв'ячка", другого дня — те саме. Тоді жінка, не кажучи нічого, залишила все на волю божу і в середу, взявши дитину, пішла до Ословіц.

Кінь потрібний був у господарстві, тому вона пішла пішки ще з досвітку, бо до Ословіц було понад двадцять верстов. Думала, може, зустріне якихось добрих людей з підводою, що дозволять примоститися хоч скраєчку, але не зустріла нікого. О дев'ятій ранку, стомлена, вона сіла на узліссі і з'їла скибку хліба та двійко яєць, які взяла з собою в кошик, і пішла далі. Сонце почало припікати, в цей час її* нагнав орендар Гершко з Вжецьондзи, що віз у койці гуси на продаж до міста. Жепиха почала просити його, щоб підвіз.

— З богом, жінко добра,— відповів Гершко,— бо тут такий пісок, що кінь ледве мене самого тягне. Як даси злотого, то візьму.

Жепиха згадала, що в неї в хустинці є зав'язаний один чеський, і хотіла віддати його Гершкові, але він відповів:

— Чеський? І чеський на землі не валяється, і то гроші!

Сказавши це, він цьвохнув коня й поїхав далі. Сонце пекло все дужче, піт заливав жінці очі, але вона, зібравши всі сили, йшла далі й через годину входила до міста.

Хто знає як слід географію, тому відомо, що коли заходиш до Ословіц з боку Баранячої Голови, то доведеться пройти повз реформатську церкву, в якій була колись чудотворна ікона матері божої, а коло самої церкви й тепер щонеділі сидить ціла низка старців, які горлають щосили на всю вулицю. Сьогодні, в будній день, під парканом

сидів тільки один старець. Віп простягнув з-під лахманів голу ногу без пальців і, тримаючи в руці накривку з коробочки від вакси, співав молитву богородиці. Побачивши перехожу, він перестав співати і, висунувши ногу ще далі, починав кричати так, немов з нього дерли шкуру:

Люди добрі! Бідний каліка просить змилування! Хай вам господь милосердний дасть усе добре на землі!

Побачивши його, Жепиха вив'язала з хустини свого чеського і, підійшовши, спитала:

— У вас е п'ять грошів здачі?

Вона хотіла дати старцеві тільки гріш, але він, відчувши шостака в пальцях, давай її лаяти:

— Жалієш чеського для бога! Пожаліє й він тобі допомоги! Йди під три чорти, поки я не розгнівався!

Жепиха подумала: "Нехай уже бере, бог з ним!" —• і пішла далі.

Але, прийшовши на ринок, вона зовсім розгубилась. Легко було прийти до Ословіц, але ще легше в них заблудити. То ж не жарти — таке місто! Прийдеш у яке-небудь село, то й там мусиш допитуватись, де хто живе, а що ж казати про Ословіци! "Ой, заблукаю я тут, як у лісі", — подумала Жепиха. Не було іншого виходу, як питати людей. До комісара вона допиталась легко, але, прийшовши до його дому, довідалась, що він виїхав у губернію. Про начальника їй сказали, що його треба шукати в повітовому управлінні. А де воно? Та й дурна ж якась жінка! Не де ж як у Осло-віцах!

Ходила вона по місту, ходила, нарешті бачить: стоїть якийсь пофарбований зеленою фарбою будинок з орлом над дверима, великий

— аж страх бере, а перед ним сила-силенна бричок, возів та єврейських бідарок. Марисі здалося, що це якийсь ярмарок. "А де тут повіт?" — спитала вона якогось пана у фраку, низько вклонившись йому. "Та ти ж, жінко, перед ним стоїш!" Марися набралась духу й увійшла у дім. ДИВИТЬСЯ, а там скрізь коридори, праворуч двері, ліворуч двері, а далі ще двері й двері і на кожних якісь букви. Марися перехрестилась і тихенько, несміливо відчинила перші двері й опинилась у великій кімнаті з перегородкою, як у костьолі. За перегородкою сидів якийсь пап у фраку з золотими ґудзиками, з пером за вухом, а перед ним товпився цілий гурт панів. Пани платили та й платили, а пап у фраку курив сигару, писав квитанції и віддавав їм. Одержавши таку квитанцію, пани одразу виходили. Жепиха здогадалась, що тут треба платити, и пошкодувала за своїм чеським, однак, хоч і несміливо, підступила до перегородки.

Та на неї ніхто навіть не глянув. Так вона простояла з годину. Одні підходять, другі відходять, годинник на стіні цокає, а вона стоїть та й стоїть. Нарешті людей порідшало, а далі й зовсім нікого не стало. Чиновник сів за стіл і став писати. Тоді Марися обісміли-лась і обізвалась:

— Слава Ісусу!

— Що вам потрібно?

— Пане начальнику!..

— Тут каса.

— Пане начальнику!..

— Кажу тобі, тут каса.

— А де начальник?

Чиновник показав другим кінцем пера на двері:

— Там.

Марися знову вийшла в коридор. Там? Але де ж? Дверей кругом безліч, в котрі ж іти? Нарешті вона побачила, що серед тлуму метушливих людей стоїть мужик з батогом, і підійшла до нього.

— Дядьку?

— А що таке?

— Звідки ви?

— З Вешнковіск, або що?

— Де тут начальник?

— А відкіль я знаю!

Потім вона спитала ще одного з золотими ґудзиками, але вже не у фраку, а з дірами на ліктях. Той навіть слухати її не хотів, тільки буркнув:

— Не маю часу.

Жепиха знов увійшла в перші-ліпші двері; вона, бідолаха, не знала, що на них написано: "Стороннім вхід заборонено". Вона була стороння, а напису не бачила, а хоч би й бачила, то не прочитала б його, бо не вміла.

Вона тихенько відчинила двері й побачила порожню кімнату, під.вікном у ній ослін, а па ослоні сидить якийсь чоловік і куняє. Далі двері — в другу кімнату, де походжають пани у фраках і мундирах.

Жепиха підійшла до того, що куняв на ослоні Його . вона боялась менше, бо він, видно, був із простих — навіть у дірявих чоботях.

Вона торкнула його за плече.

А він підхопився на ноги, гляпув на неї та як гримне:

<— Не можна!

Жепиха кинулась тікати, а він дав їй штурхана в спину і грюкнув за нею дверима.

Вона втрете опинилась в тому самому коридорі

Сіла коло якихось дверей і з справжньою селянською терплячістю вирішила сидіти хоч би й до страшного суду. "Може ж, хтось таки мене спитає?" — думала молодиця. Вона не плакала, тільки терла очі, що свербіли їй, і відчувала, що весь коридор з усіма дверима і з нею разом починав крутитись.

А тут люди коло неї ходять, дверима грюкають, кричать, галасують — гомін, як на ярмарку.

Нарешті бог таки змилувався над нею. З тих дверей, перед якими вона сиділа, вийшов статечний шляхтич, якого вона інколи бачила у Вжецьондзі в костьолі, спіткнувся об неї і спитав:

— Чого ви тут, молодице, сидите?

— Я до начальника...

— Тут судовий пристав, а не начальник. Шляхтич показав їй на двері в глибині коридора:

— Там, де ота зелена табличка, зрозуміло? Але не ходіть до нього зараз, бо він зайнятий, зрозуміло? Зачекайте тут, він скоро вийде.

І шляхтич пішов далі, а молодиця подивилась йому вслід, наче це був її ангел-храшггель. Подумала: "Ні, таки пан найшвидше мужика пожалів!"

Марисі довелось довго ждати, поки двері з зеленою табличкою нарешті з грюком відчинилися. З них вийшов немолодий уже військовий і швидко покрокував коридором, видно, дуже поспішаючи. Тут уже одразу можна було впізнати, що то начальник, бо за ним підбігці поспішало кілька панів, забігаючи то з правого, то з лівого боку, причому Жепиха чула, як вони приказували: "Пане начальнику!", "Одне словечко, пане начальнику!", "Будьте ласкаві, пане начальнику!"* А він не слухав їх і прямував уперед. Марисі аж в очах потемніло, коли він підходив до неї. "Хай буде воля господня!" — майнула у неї думка, і вона вийшла на середину коридора, впала навколішки й підняла руки вгору, загородивши йому дорогу.

Начальник глянув на неї і спинився. Спинилися і всі пани, що йшли з ним.

— Це що таке? — спитав начальник.

— Найсвятіший началь...

Вона затнулась і не могла далі говорити: з переляку у неї пропав голос і отерп язик.

— Чого?

*— Та я... я про... рекрутчину.

— Що ж, тебе в солдати забирають, чи що? —спитав начальник.

Щоб догодити начальникові, шляхта дружно засміялась, але він спинив її:

— Ану прошу! Прошу тихо! Потім знов нетерпляче до Женихи:

— Швидше! Чого тобі треба, бо я не маю часу. Але Жепиха зовсім внетямилась від сміху панів

і тільки белькотіла: "Бурак! Жепа! Жепа! Бурак, о!"

— Мабуть, п'яна! — сказав один із панів.

— Забула язика вдома,— додав другий;

— Чого ви хочете? — ще суворіше перепитав начальник.— Ви п'яні, чи що?

— 0 Ісус, Марія! — вигукнула Жепиха, відчуваючи, що остання нитка порятунку вислизає з її рук.— Найсвятіший начальнику...

Та він справді був дуже зайнятий: почали надходити рекрутські списки, та й так всіляких справ була сила-силенна, а тут ще мав відбутись в Ословіцах бал, який він із службового обов'язку влаштовував, а з цією жінкою ніяк не можна було порозумітись, отож він махнув рукою й сердито сказав:

— От горілка! Все горілка! А жінка ж молода й гарна.

Потім звернувся до Женихи таким голосом, що вона ладна була крізь землю провалитись:

— Як витверезишся, то подаси скаргу до свого волосного суду, а він нехай передасть мені.

Ляснувши, немов батогом, останніми словами, він пішов далі, а за ним папи, повторюючи: "Пане начальнику!", "Одне словечко, пане начальнику!", "Будьте ласкаві, пане начальнику!"

Коридори спорожніли. Все кругом затихло, та от дитпна Жепихи голосно заплакала. Жінка ніби прокинулась зі сну, встала й почала приспівувати дитині якимось не своїм голосом:

— А-а, а-а, а-а!

Потім вийшла з будинку надвір. Небо облягли хмари, далеко на обрії гриміло. Повітря було парке.

Що діялося в душі Марисі, коли вона йшла повз реформатську церкву назад в Баранячу Голову, писати не буду. Якби в такому становищі опинилась панна Ядвіга, тоді я написав би сенсаційний роман, в якому довів би найзапеклішим позитивістам, що іспують ще на світі ідеальні істоти. Панна Ядвіга усвідомила б і

осмислила кожне враження: душевний розпач виявився б у не менше розпачливих, а тому дуже драматичних думках і словах. Це зачароване коло, глибоке й болісне почуття безпорадності, безсилля й насильства, роль гнаного бурею листочка, глуха свідомість, що порятунку не буде ні від неба, ні від землі, напевне, надихнули б панну Ядвігу на такий зворушливий монолог, що мені залишилося б тільки записати його, аби зажити собі слави. А Жепиха? Цей простий люд коли страждав, то тільки страждав, та й не більш! Жепиха в цупких руках недолі була ніби пташка в руках жорстокої дитини. Вона йшла вперед, вітер підганяв її, піт струменів з чола — от і все. Часом, коли її хвора дитина розкривала ротика й починала дихати так, ніби зараз мала сконати, молодиця жебоніла до неї: "Яську! Ясеньку мій сердешний!" — і притискала уста до гарячого лобика дитини. Поминувши реформатську церкву, вона вийшла далеко в поле і раптом спинилась, бо навпроти неї йшов п'яний чоловік.

Хмари сунулись по небу все чорніші, а в них клекотіло щось, наче буря, раз у раз спалахувала блискавка, але чоловік на те не зважав. Розстебнувши полп сіряка, зсунувши набакир шапку, ішов, заточуючись то в один, то в другий бік, і співав:

Пішла Дода До города Нарвати петрушки, А я саме йду по воду, На городі зустрів Доду... У-гу-гуІ У-хи!

Побачивши молодицю, він спинився, розставив руки й вигукнув:

Ой ходімо в жито, Чуєш, Маргарито?

Чоловік хотів був схопити її за стан, але молодиця, злякавшись за себе й за дитину, відскочила вбік.

Чоловік кинувся за нею, але тому що був п'яний, з розгону впав. Віл зараз же підвівся, та не став доганяти, а, схопивши каменюку, так пожбурив нею, що тільки зафурчало.

Від нестерпного болю жінці запаморочилось у голові, і вона сіла на землю. Та, подумавши про дитину, підхопилась і побігла далі. Спинилася аж під хрестом і, обернувшись, побачила, що п'яний був уже не менш як на півверстви позаду і, заточуючись, ішов до міста.

В цю мить вона відчула щось тепле на шиї; помацала рукою й побачила на пальцях кров.

їй потемніло в очах, і вона знепритомніла.

Очутилась Марися під хрестом: вона сиділа, спершись на нього спиною. На дорозі від Осцешина показався кабріолет, у ньому сидів молодий осцешинський пан з гувернанткою.

Осцешинський пан Жепихи не знав, але вона його знала, бо не раз бачила в костьолі. Вона надумалась підбігти до кабріолета й попросити на милость божу, щоб хоч дитину підвезли, аби врятувати від грози. Молодиця звелась на ноги, але йти не могла.

Тим часом молодий пан під'їхав і, побачивши під хрестом молодицю, гукнув:

— Гей, жінко! Жінко! Сідай!

— Спасибі ж вам, папочку!..

— Але на землю! На землю сідай!

Молодий осцешинський лан був відомий на всю округу штукар, він завжди отак зачіпав усіх по дорозі, а тепер пожартував і з Марисею та й поїхав собі далі. Вона тільки почула, як вони з гувернанткою сміялись, а потім побачила, як цілувались, поки не зникли разом з кабріолетом в імлистій далині.

Жепиха зосталась сама. Та недаром кажуть: "Жінки й ропухи навіть сокирою не вб'єш". Через якусь годину вона знову підвелась і, хоч ноги під нею підламувались, пішла далі.

' — Господи, що ж та дитина винна, моя рибонька золота! — повторювала вона, тулячи до грудей хворого Яся.

А потім у неї, мабуть, почалась гарячка, бо вона стала бурмотіти, наче п'яна:

— В моїй хаті порожня колиска, а мій пішов з руж-жом на війну...

Вітер скинув з її голови очіпка, пишні коси розсипались по плечах і розмаялись на вітрі. Раптом небо спалахнуло, блискавка вдарила так близько, що Марися відчула запах сірки і аж присіла. Та це її очутило, і вона крикнула: "От воно й сталося!.." Глянула на збурене, люте, немилосердне небо і тремтячим голосом заспівала: "Під твою опіку, богородице..." Якийсь зловісний, мідний відблиск падав крізь хмари на землю. Жепиха увійшла в ліс, та в лісі було ще темніше й страшніше. Раз у раз зривався шум, наче верхівки сосон гучним шепотом перешіптувались між собою: "Ой, щось буде! Ой господи!" Потім знов наставала тиша. Часом у глибині лісу лунав якийсь голос, від якого у Женихи аж мурахи поза шкірою забігали: чи не нечиста то сила регоче на болотах, чи не гомон зараз пролетить страшним хороводом перед нею! "Аби через ліс, аби через ліс пройти,—думала вона,— а там за лісом хата ягодзінського мельника!" Бігла з останніх сил, хапаючи спеченими губами повітря, а тим часом над її головою відкрились небесні лотоки: дощ із градом линув наче з відра. Вітер ударив з такою силою, що аж сосни гнулись додолу; ліс застелило млою, туманом, хвилями дощу; дороги не стало видно, дерева хилились до землі, скрипіли й шуміли, тріщало гілля. Зовсім стемніло.

Марися відчула, що знесилюється.

Люди добрі, рятуйте! — волала вона кволим голосом, але її ніхто не чув. Вітер забивав їй дух, і вона зрозуміла, що далі йти вже не зможе.

Скинула з себе хустку, кофту, фартуха, розібралась майже до сорочки і вкутала дитину. Потім побачила неподалік плакучу березу, приповзла до неї навкарачки і, поклавши під вітами дитину, сама упала поруч неї.

•— Боже., прийми мою душу! — прошепотіла тихо.

І заплющила очі.

Гроза шаленіла ще деякий час і нарешті вщухла. Хмари почали розходитись, і в розривах між ними заблищали зірки. А під березою все біліла нерухома постать жінки.

— Но-о-о! — раптом залунав чийсь голос у темряві.

За хвилину вдалині заторохтів віз і заляпотіли кінські копита по калюжах.

То орендар Гершко, спродавши в Ословіцах гуси, повертався додому.

Побачивши Жениху, він зліз із воза.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ. ПЕРЕМОГА ГЕНІЯ

Гершко із Вжецьондзи забрав був Жениху з-під берези й віз до Баранячої Голови, але по дорозі зустрівся з Жепою, який, бачачи, що насувається гроза, виїхав возом назустріч жінці. Жінка перележала ніч і наступний день, але другого дня встала, бо дитина була хвора. Прийшли куми й обкадили її свяченими вінками, а потім стара ковалиха замовила хворобу з ситом і чорною куркою в руках. Дитині справді зразу полегшало, але щодалі гірше було з Жепою: він тепер жлуктив горілку безперестану, і нічого з ним не можна було вдіяти. Дивна річ: коли жінка опритомніла й зараз запитала про дитину, він, замість пожаліти її, похмуро озвався: "Будеш ти мені по містах швендяти, а дитину хай дідько вхопить! Дав би я тобі, коли б ти була її занапастила!" За таку невдячність жінка дуже образилась і хотіла докорити чоловікові, але не могла говорити, тільки з великим болем промовила єдине слово: "Вавжон!" І подивилась на нього крізь сльози. Чоловіка ніби підкинуло зі скрині, на якій він сидів. З хвилину він мовчав, а потім промовив інакшим уже голосом: "Марисенько моя, прости мені за мої слова, бо бачу, що скривдив тебе". Сказавши це, він заридав і став цілувати їй ноги, а вона й собі заплакала. Він почував, що не вартий такої жінки. Тільки згода

між ними тривала недовго. Пекучий, як рана, смуток почав і їх розпалювати одне проти одного. Приходячи до хати чи п'яний, чи тверезий, Жепа не говорив жінці ні слова, сидів на скрині й вовком дивився в землю. Так він сидів цілі години, мов скам'янілий. Жінка крутилась по хаті, працювала, як і раніш, але теж мовчала. А воли котре-небудь із них і хотіло озватись до другого, їм було якось ніяково. Так вони й жили, наче в тяжкій сварці, а в хаті панувало гробове мовчання. Та про що їм було й говорити, коли вони знали, що доля їхня вирішена й порятунку нема. Невдовзі чоловікові стали лізти в голову якісь лихі думки. Він пішов висповідатись до ксьондза Чижика, але той сказав йому прийти другого дня, а другого дня Жепа замість костьолу пішов до корчми. Чули люди, як він, п'яний, казав, що коли бог йому не хоче допомогти, то він продасть душу чортові, і стали його уникати. Над хатою Жепи ніби зависло прокляття. Люди порозпускали язики й казали, що війт із писарем добре роблять, бо такий бешкетник може стягнути кару господню на всю Баранячу Голову. А кумасі почали вигадувати всякі небилиці й на Жениху.

У Жепи на подвір'ї висох колодязь. Жепиха пішла по воду до корчми і по дорозі почула, як хлопчаки говорили між собою: "Он солдатка йде!" А другий сказав: "Не солдатка, а чортова жінка!" Жепиха не сказала ні слова й пішла далі, але помітила, що хлопчаки перехрестились. Вона набрала води й хотіла йти додому, коли побачила коло корчми Шмуля. Він вийняв з рота порцелянову люльку, що висіла на бороді, б гукнув:

— Агов, Жепихо!

Жепиха зупинилася і спитала:

— Чого вам? А він:

— Були в волості в суді?

— Була.

— Були у ксьондза?

— Була.

— Були у пана?

— Була.

— Були в повіті?

— Була.

— І нічого не добились?

Жепиха тільки зітхнула, а Шмуль знову: •— Та й дурні ж ви! Мабуть, в усій Баранячій Голові нема нікого дурнішого за вас! І чого вам було туди ходити?

— А куди ж я мала йти?

— Куди? — відповів Шмуль.— А на чому угода стоїть? На папері. А не буде паперу, не буде й угоди. Подерти папір — та й усе!

— Ой господи! — каже Жепиха.— Якби ж я мала той папір, я б його давно подерла.

— Га-а... Хіба ж ви не знаєте, що папір у писаря? Ну... я знаю, що ви у нього багато чого можете добитись. Він мені казав: нехай Жепиха, каже, прийде та мене попросить, а я, каже, папір подеру, та й усе!

Жепиха нічого не відповіла, тільки схопила відро га дужку й пішла додому. Тим часом надворі смеркло.

Увечері пан писар, уже роздягнений, в самій білизні, лежав собі на ліжку — цапина борідка догори — й читав "Таємниці палацу Тюїльрі", також видання пана Бреслауера. Читав саме сцену, як іспанський посол

Олозага цілував ноги Євгенії. Сцена була так гарно написана, що пана писаря ніби щось підкидало на ліжку. Горить свічка, тріщить в лою муха. Раптом пан писар чув, що хтось стукав в двері, але так тихо, що ледве можна почути.

— Хто там? — питав він голосно й сердито,— бо ж йому перешкоджають.

— Я! — пошепки відповів голос. *— Що за "я"?

Голос прошемрав:

— Жепиха...

Пан писар підхопився з ліжка й відчинив двері. Увійшла Жепиха така злякана, що хотіла щось казати й не могла. Але Золзікевич був добра людина, він її підбадьорив: як був роздягнений, обхопив її за стан і промовив:

— Ага, прийшла коза до воза! По угоду, Марисю, прийшла, еге?

— Так.

Тоді Золзікевич пригорнув її до себе і вп'явся губами в її тремтячі уста.

— А що тепер буде? — спитав весело. Жінка зблідла, як полотно.

— Хай діється воля божа! — шепнула. Пан писар... дмухнув на свічку.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ. КІНЕЦЬ СТРАЖДАННЯ

На небі вже зайшов Віз і зійшла Квочка, коли двері стиха рипнули і Жепиха увійшла до хати. Увійшла і стала, мов укопана, бо сподівалась, що Жепа, як звичайно, спатиме в корчмі, а він сидів на скрині під стіною, впершись кулаками в коліна, й дивився в землю.

В челюстях печі догасав жар.

Де ти була? — похмуро спитав Жепа.

Замість того щоб відповісти, вона впала до його ніг і гірко заридала.

— Вавжон! Вавжон! Для тебе то я, для тебе пішла на таку ганьбу! Обманив мене, а потім налаяв і вигнав. Вавжон, хоч ти пожалій мене, мій сердешний! Вавжон! Вавжон!

Жепа дістав з-за скрині сокиру.

•— Ні,— сказав він спокійним голосом,— тепер уже прийшов твій кінець, небого! Прощайся з цим світом, бо вже ти його пе побачиш. Не будеш ти, небого, більше в хаті сидіти, а будеш ти на цвинтарі лежати... вже ти...

Вона з ясахом глянула на нього.

*— Це ти хочеш мене замордувати?

А він:

>— Ну, Марисю, не трать даремно часу, перехрестись, небого, та й буде тобі кінець, і не почуєш...

— Вавжон, це ти справді?-

— Клади голову иа скриню...

— Вавжон, змилуйся!

— Клади голову на скриню! — крикнув він уже з піною на губах.

— Ой, ради бога! Рятуйте! Люди добрі, рят...

Пролунав глухий удар, потім стогін і — гупнула голова на підлогу; потім другий удар, і тихіший стогін, потім третій, четвертий, п'ятий, шостий... На підлогу полився струмінь крові, жар у печі згас. Жінка задрижала всім тілом, потім випросталась і застигла.

Незабаром червона заграва розітнула темряву: горів панський маєток.

ЕПІЛОГ

А тепер скажу вам щось на вухо, любі читачі. Жепу не взяли б у солдати. Угоди, підписаної в корчмі, було не досить. Тільки, бачите, селяни на таких речах не

знаються, а інтелігенція, завдяки своїй нейтральності, також знав небагато, отже... пан Золзікевич, котрий трохи знав про це, розраховував, що справа в усякому разі затягнеться, а страх кине жінку в його обійми.

І цей великий чоловік не помилився.

Ви спитаєте, що з ним сталося? А що могло статися? Підпаливши панські будівлі, Жепа пішов був і до писаря, щоб помститись, але крик "Горить!" збудив усе село, і таким чином Золзікевич лишився цілим.

Отож він і далі писарює в Баранячій Голові, але має надію, що його оберуть суддею. Він якраз оце прочитав роман "Барбара Убрик" і сподівається також на те, що панна Ядвіга незабаром потисне йому під столом руку.

Чи ті надії справдяться, покаже майбутнє.